

I. fejezet

ZOMBOR ÉS KÖRNYÉKE

BEZDÁN

Az isterbáci eset

A bezdáni anyakönyvbe is be van írva a felszabadulás napjaiban kivégzettek névsora, s néhány, az eseményre vonatkozó egyéb adat is. A beírásokat utólag végezheték, erre az adatok összességéből lehet következtetni. November másodikai keltezéssel például a megjegyzések rovatra a bejegyzést végző Vajda Lajos káplán ezt írta: „November 3-án kilakoltatták Bezdán népét. Káplánokat 500 férfival Zomborba: a plébános kénytelen volt a hívekkel a tanyára menni. November 4-én ment ki. Később, 1945-ben beszenteltük a sírokat.” Az anyakönyv 242. oldalán ez a bejegyzés található: Isterbáci halottak 1944–45. A temetés helye: Bezdán, Alsó temető, a temetés ideje: 1945. március 28. Ezután tizenkét oldalon át következnek a nevek, oldalanként általában nyolc személy adataival. A temetés napjával jelölt március 28-át szemmel láthatóan 22-éből javították át, nem tudni, mi okból. A halál napjával minden esetben november harmadika van megjelölve. A halottak külön vannak sorszámozva, nem sorolták őket sorszám tekintetében sem az 1944., sem pedig az 1945. évi halottakhoz. Az anyakönyvből az is kiderül, hogy az Isterbácon kivégzettek közül néhánynak a tetemét kiadták a hozzátartozóknak, így áll össze az áldozatok névsora összesen 100 névvel. A névsort elvették, így adódik 101 helyett 100. A bejegyzés ugyanazokat az adatokat tartalmazza, mint amelyeket általában fel szoktak jegyezni a katolikus egyházi halotti anyakönyvben. Mutatóban álljon itt néhány személy adata, az eredeti sorszámozással. Így:

„1. Apró Ferenc, géplakatos, Magyarai Ilona ura, 33 éves. 2. ifj. Csapó Ferenc, földműves, István földműves és Hordósy Julianna fia, 19 éves.”

És így tovább. A későbbiekben majd közöljük a teljes névsort. E helyütt még csak annyit jegyzünk meg, hogy a beírás azt is feltűnteti, hogy a halottak nem részesültek haláluk előtt a betegek szentségében. Az

Ma is álló tanya Isterbácon, amelynek az udvarába terelték a kivégzendőket, és ahol a tömegmészárlás folyt

áldozatok között van öt tizenhat éves, öt tizenhét éves legény és egy tizennégy éves gyermek, Mári Ferenc, a dögész fia. Közvetlenül az idősebb Mári Ferenc dögész neve után van bejegyezve, aki szintén elég fiatal volt még, mindössze 39 éves.

Bezdán határában 1944 októberének végétől állt a front. A túloldalon voltak még a német-magyar csapatok, a Duna bal partján pedig a jugoszlávok, szovjetek és bolgárok.

A magyarokon elkövetett sérelmeknek szinte sehol nincsen irodalma, csak a bezdáninak. Cseres Tibor novellája, a Bezdáni ember a legismertebb. Magyarországon publikálták, s nálunk is olvasták. E szabály alól még Temerin a kivétel.

A Bezdánról fennmaradt kéziratos leírások szerint október 22-én virradóra szabadult föl a falu, ekkor érkezett oda néhány, eléggé szedett-vedett egyenruhába öltözött, de jól felfegyverzett személy szekéren. Nyomban a községházát vették birtokba, majd ezután fegyverkutatók ürügynél elég sok helybeli házába behatoltak, és kifosztották őket. Az egyik károsult az alábbi módon írta le az eseményt:

„Vasárnap lévén a nép is jött-ment az utcákon, sokan templomba igyekeztek. Ezek a csetnikek (e szöveg írója kezdetben következetesen csetnikeknek nevezi az érkezett katonákat – M. M. megj.) később, úgy 8

óra körül a községházára vonultak, s kinevezték a községi vezetőséget. Kitűzték a jugoszláv lobogót, sőt ilyeneket a nép közt is osztogattak.

Láttuk, hogy nem bántanak senkit, szorongásunk elmúlt (...) Közvetlenül ebéd előtt beállított három csetnik teljesen felfegyverkezve. (...) Bejöttek a szobába, s kijelentették, hogy fegyvereket keresnek nálunk. Mondtam nekik, hogy ilyen nincs a házban, de ha kutatni akarnak, azt megtehetik. Kettőn azután feleségemmel eltávoztak a boltot keresztül, egy meg velem maradt. Ez körülnézett a szobában, látta a zongorát, kérdezte, mi van benne? Nyissam ki. A könyvszekrényt is kinyitotta, azután a wertheimkasszához fordult, s felszólított, hogy azt is nyissam ki. Ekkor jutott eszembe, hogy benne van az összes pénzem, kb. 22–23 ezer pengő, de ott vannak még az ékszereink is, amit előzőleg mind a ketten magunkkal hordtunk az ingünk alatt egy-egy vászonzacskóban. Kényelmetlen és nehéz ezeket magunknál rejtegetni (...) Most aztán ki kellett nyitni. (...) Mindjárt szembetűnt a három zacskó. Az ábrázatáról észrevettem, hogy ezek nem fegyver után kutatnak, hanem rabolni akarnak, amit még az is bizonyít, hogy a másik két személy csak felületesen nézett szét a többi szobában, s a boltban. (...) Ez a rabló mindhárom vászonzacskót kiszedte a kasszából, és megpróbálta a zsebébe dugni, de ez nehezen ment, mert már minden zsebe tele volt. (...) Különösen sajnáltam az ékszereket, mert ezek többszörösen felülmúlták a pénz értékét. Mire elkészült, én már az egyik utcai ablaknál álltam, s láttam, hogy éppen akkor jött ki a nép a nagymiséről. A csetnik most elővette a revolverét, rám fogta, és felszólított, hogy menjek el az ablaktól. De én megtagadtam, úgy gondoltam, ha rám lő, az utcán előttünk elmenő nép meghallja a lövést, s bejönnek. (...) Nagyobb nyomaték kedvéért még az ablak kilincset is megfogtam. (...) Mielőtt kiment volna az ajtón, visszafordult, s tiszta magyarsággal azt mondta: Te kutya magyar, most visszaadjuk nektek azt, ahog velünk tettetek, de még ha egy szót is szólsz valakinek erről, megdöglezsz. (...) Később megtudtuk, hogy többek között Flesz Miskától 50 ezer, Kedves Janitól 35 ezer pengőt vittek el, s ráadásul még jól össze is verték őket.

(...) Valami borzasztó előérzet függött a fejünk felett. Mindenki ideges volt. (...) A bicikliket, a rádiót még a hét elején be kellett szolgáltatni. Hírt sem kaptunk sehonnan sem. Csüggedés fogott el mindenkit. Jól jegyezte meg Kedves Jani szabó még a hét elején, szeretne jövő ilyenkor kalapot vásárolni. Bizony, szegény hiába óhaj-

totta, őt is kivégezték Sterbácon. De kivitték azt a csomó diákok is, akik minden áldott nap le-föl sétálgattak az utcán. Úgyszólván sétálás alkalmával fogták el őket.

Másnap, november 3-án korán keltünk. (...) Végre, 9 óra körül úgy látszott, hogy az utca elcsendesült. (...) kiléptem az utcára. (...) Fejeséhez érve (...) megkérdeztem tőle, hogy miért áll kint az a sok nép az utcán, s miről tárgyalnak. Azt felelte, hogy sok fiatal férfit összeszedtek a házakból a partizánok, s kivitték őket Sterbácra munkára. Voltak vagy 600-an, s az ő fiát is elvitték, s a menyé az előbb utánuk ment megtudni, hogy ezek ott mit dolgoznak. Kérdem tőle, hogy milyen szerszámot kellett magával vinnie. Azt válaszolta, hogy senki sem vitt magával semmiféle szerszámot (...) Mondtam neki, hogy Sterbácon nincs semmiféle munka, s ha a fiát még élve akarja látni, rögtön menjen maga is utánuk, és hozza haza őt bármiképp. Még kérdeztem tőle, hogy sok katona ment ki velük. Azt felelte, hogy éppen elegenden, s majd mindegyiknek karikás puskája volt. (Az elbeszélő nyilván kerek, tányér alakú tölténytáras géppisztolyt látott, ezt nevezte karikás puskának. – M. M. megj.)

(...) Nagyéknál az egész család éppen reggelizett. (...) Ott hallottam, dobszóval kihirdették, hogy mindenki ma délután 1 órára legyen kint a futballpályán. Valaki beszédet fog tartani. (...) Biztosan valami nem jóban török a fejüket.

(...) odahaza (...) az ebéd nagyon nyomott hangulatban folyt. Ebéd alatt azt latolgattuk, hogy kimenjünk vagy itthon maradjunk. Nagyon tartottunk attól, hogy a futballpályán megjelenteget mind legépfegyverezik. (...) Firányiné kijelentette, hogy sohase féljünk, mert nem lesz semmi bántódásunk, csak ki akarják hirdetni, hogy mindenkinek el kell hagyni a község területét, illetve ki kell üríteni Bezdánt. Ez hatott. (...) Az utcán már sok nép volt, de mégsem annyi, hogy következtetni lehetne arra, hogy egész Bezdán kivonult volna. Számításom szerint a lakosságnak csak 1/8 része jött el, a többi otthon maradt. Bár mi se mentünk volna ki, hanem inkább csomagoltunk volna össze annyi ruhaneműt, amennyi egy tragacsra ráfért. (...) Nagy sokára erélyes felszólítás érkezett, s a tömeg megmozdult. Mi is velük sodródtunk a pályára.

Az idő szomorú-borús volt, az eső szemerkélt, a magunkkal hozott ernyőt felhúztuk. A pályán nagy tócsák voltak, mi kikerestünk egy szárazabb helyet, jó messze a tribüntól, hogy veszély esetén könnyebben menekülhessünk. Körülnézve azt vettem észre, hogy ez bizony lehetetlen lenne, mert teljesen körül voltunk véve katonasággal. Minden 15–20

lépésre egy-egy partizán állt gépfegyverrel. (A visszaemlékező itt már partizánt említ a korábbi csetnik helyett. – M. M. megj.) (...) hogy a tribünön mi történt, a tömegtől nem láhattuk, csak azt vettük észre, hogy néhány tiszt érkezett lóháton. Szemtanúk, akik a tribün közvetlen közelében álltak, azt beszéltek, hogy bizony valamennyiünket agyon akartak löni. Juszt János, aki akkor a községházán a népbizottság alelnöke volt, letérdelt, és összetett kézzel könyörgött a tribünön tartózkodó partizánparancsnoknak, hogy kegyelmezzon nekünk, de ez nemigen akart. Végre, amikor az említett lovastisztek megérkeztek, letett szándékáról. Voltak többen, akik hallották, mikor a jövevények azt mondták a parancsnoknak, hogy „Van már elég, engedje ezeket futni!” Rögtön azután a tribün felől hallani lehetett a parancsot, hogy este 6 óráig minden léleknek el kell hagynia a község területét, s legalább 8 km távolságra kell távozni a szállásokra, a nők mind hazamehetnek, ellenben a férfiak, a 18–40 közöttiek, maradjanak vissza.

Lett aztán olyan roham, amelyet életemben nem láttam. Mindenki futott, amerre látott, de körös-körül a katonaság mindenkit visszakergetett. Csak egy út maradt, a gépház felé, de erre egy mély árok húzódtott tele vízzel, s csak egy helyen volt 3–4 lépés széles fahíd korláttal. Erre törtetett a nagy tömeg, hering módjára összepréselve. Mi is szedtük az irhánkat, hogy minél előbb túl legyünk a hídon, de ennek mindkét oldalán egy-egy fegyveres partizán állt, aki minden férfit, aki át akart menni, visszakergetett. Nehogy én is így járjak, amikor a tömeg engem is a hídra sodort, úgyszólván guggolva mentem, talán még a kalapom hegye sem látszott ki. Ez a törtetés se ment hangtalanul. Volt kiabálás, jajgatás, sikoltozás, rikácsolás, ordítozás, mintha egy tébolyda őrültjei szabadultak volna ki. A tömeg sodródott, és sodort bennünket is magával. Végre azután túlértünk a hídon, s futott mindenki a töltés felé, onnan haza.”

Bezdán lakossága ekkor hagyta el a falut. Feltűnő lehet, hogy a fenti idézet szerzője milyen kívülállóként szemléli az eseményeket. Főlény azzal magyarázható, hogy igen gazdag kereskedő volt Bezdánban, s nyilván rangon alulinak tartotta, hogy a nép közé keveredjen. Másrészt már koránál fogva is külön bánásmódban részesülhetett, láttuk, nem fogták vissza a férfiakkal a futballpályán. Ezt ő azzal magyarázza, hogy elrejtőzött a keskeny hídon áttörtető tömegben, de nyilván inkább arról lehet szó, hogy az ekkor már 61 éves férfit a katonák futni hagyták.

Az eseményeknek egy másik leírója valamivel többet közöl arról, hogy mi történt az itt már emlegetett Sterbácon-Isterbácon.

„Azután rendfenntartás, törvényes állapot emlegetése mellett olyan, szerbekkel rokonszenvező (vagy ezt mutató) kommunista polgári őrséget, községi szervezetet hoztak össze, amely révén a kapcsolatot az egész lakossággal létre akarták hozni, illetve fenntartani ideiglenesen. A valóságban ezeket egyelőre eszközül használták fel a lakosság minél simább összefogására és megrendszabályozására. (...) Ugyanakkor a partizán hadosztályoknak jóformán csak a nevük volt regulárisnak tűnő, és az első napok zűrzavarát kihasználva a fő ténykedésük főleg a pénz, ékszer és más értékek erőszakos eltulajdonítása volt. A községközi ideiglenes polgári vezetőség nem tudott és nem is mert ezek ellen fellépni még akkor sem, amikor már 1-1 idegen szerb személy, hivatalos látszatot mutató vezető is volt a községben. Ezek a csetnik-partizán előőrsök rablótevékenységük után el is tűntek a községből, s a későbbi megszálló csapatok – valószínűleg csak az atrocitások jobb látszata céljából – azt híresztelték, hogy ezeket, mint bűnös fosztogatókat, a reguláris katonaság agyonlővette.

(...) November elsején már kissé bátrabban viselkedtek a bezdáni magyarok: összejártak tájékozódás és a községi élet fenntartása címén, sőt még lyasmire is gondoltak nem kevesen, hogy templomba menjenek, némelyek pedig a temetőbe a szokásos halottak napi megemlékezésre (...) Estefelé azonban már rengeteg szekéren megérkezett a 12. partizánbrigád. (...) ekkor már minden rádiót, biciklit, járművet be kellett szolgáltatni. November 3-án már annyi orosz és partizán katona volt a községben, hogy csak úgy nyüzsgöttek az utcákon. Ezeket már csak a házakban lehetett elszállásolni. (...) Dél előtt már sokfelé kezdtek berendezkedni a seregek. A volt Keller-féle házban, Kiss fakereskedő udvarán katonai vágóhidat rendeztek be, az összes vendéglőket, iskolákat megszállták, s a legnagyobb házakban katonai kórházakat rendeztek be.

A partizánhadsereg első ténykedése az volt (november 3-án), hogy mintegy 200 férfit (18–24 éveseket) összegyűjtöttek. Házról házra járva, azzal, hogy Isterbácra kísérik őket munkára. Minthogy semmiféle élelmet, munkaeszközt (pl. fűrészt, fejszét, ásót, kapát) nem kellett magukkal vinni, már ekkor félő volt, hogy ezekkel valami kegyetlenséget akarnak csinálni. Erős fegyveres kísérettel vezették őket, több csoportban, szinte egész nap. Minthogy onnan élő tanú nem jött vissza, így csak olyanok elbeszélése alapján lehet rekonstruálni a történeteket, akik az isterbáci település házainak padlásáról titkon kukucskálva, több száz méter távolságból, többé-kevésbé figyelemmel kísérhették az eseményeket. Ezek

közé tartozott Kis Balázs Lajosné, aki férje után menve jutott ki Isterbáca-ra, de megakadályozták abban, hogy a kivégzés helyét jobban megközelítse.

Egyes gyűjtőcsoportok menetét eleinte még nemigen vélték gyanús-nak sem a szemlélők, sem az áldozatjelöltek, hiszen csaknem az volt az ősrégi háborús szokás (különösen a frontvonal térségében), hogy a jó erőben lévő polgári férfiakat munkára kötelezték (hajtották) a katonák lövészárkok, táborhely stb. készítéséhez. (...) Jellemző a vegyes hangulatra, hogy egyeseknek még viccelni is volt kedvük, például, amikor az egyik csoport elvonult a Kolut utcai Lang ház előtt, ahol Lang Péternek, aki a kapuban ácsorgott, arra a kérdésére, hogy hova mentek, valaki azt válaszolta, hogy egy kis testedzésre. Erre Lang Péter félig nevetve, félig vigasztalva odakiabált, hogy rátok is fér egy kis munka a hosszú téltenség után. Persze az ilyen szellemeskedő közreműködés nem tetszván a fegyveres partizán kíséretnek, elkapták Péter frakkját azzal a megjegyzéssel, hogy hát akkor ő is legyen szíves, tartson velük segíteni, mert bizonyára őrá is ráfér egy kis mozgás. Így került Lang Péter is véletlenül a mártírok közé. (Lang Péter neve csakugyan megtalálható az áldozatok névsorában. – M. M. megj.)

Azok közül, akik rádöbbenek akkor, hogy milyen szándékkal viszik el a partizánok a bezdáni férfiakat, élen járt Fejesné is meg Bosnyák Jani, aki sógora (ifj. Kiss János) megmentése érdekében azt találta ki, hogy szerb tartalékos tiszti egyenruhájában utánaeredt a partizánoknak, és barátkozással, rábeszéléssel, kimagyarázkodással (természetesen tökéletes szerb nyelvtudással, hiszen iskoláit szerbül végezte, kiszolgálta a katonaságot a háború előtt, és a szerb hivatalokban hivatalnokoskodván a szerbek között élt, s egy időben már-már csaknem feladta a magyarságát. – Vagy mégsem?!) megpróbálta meggyőzni a fegyveres partizán kísérőket, hogy ezek az emberek mind ártatlanok, egész életükben barátságban, egyetértésben éltek a szerbekkel, semmiben sem ártottak, nem vétettek nekik sem közvetlenül, sem közvetve, tehát engedjék vissza őket otthonukba és családjukhoz. Persze a szerbek sokkal keményebb szívűek voltak, és sokkal jobban élt bennük a gyűlölet és bosszúvágy, semhogy egy kicsit is engedtek volna. Hiába könyörgött Bosnyák Jani legalább a kiskorú diák sógora életéért, hajthatatlanok voltak a partizán hóhérok. Végül meg is fenyegették Bosnyákot, és megpróbálták elzavarni a mentelők közeléből. De úgy látni, Bosnyák Jánosban felülkerekedett a magyar virtus, a ragaszkodás az övéihez, az elszántság, nem tágított mellőlük

még akkor sem, amikor már saját sírjaikat ásatták a mártírokkal. S amikor már ott tartottak, hogy elhangzik a vezényszó a sortűzhöz, Bosnyák János kétségbeesésében (hirtelen gyorsasággal) rávetette magát a két golyószóró-kezelő egyikére, de hiába, mert a másik odairányította a golyószóróját, és 10 golyóval a testében ottmaradt ő is a többi halott között.

1944. november 3-án 13 óra volt. A több száz halálraítélt a közeli pincékbe és Majorék padlására zárva őrizet alatt várta a sorsát, s amikor már hallották a sortűzeket és a halálos sebesültek hörgését és jajgatását, a pince falába vésték utolsó üzenetüket az otthonmaradtakhoz. »Isten veletek, megyünk vértanúságba, ártatlanul halunk meg« és hasonlókat.

Nem lehetett menekülni vagy ellenállni és kitörni fegyvertelenül, mert úgy is utolérte volna őket a gyilkos golyózápor, sőt akkor valószínűleg még teljesebb bosszú érte volna az egész községet. Így némileg lecsillapult a gyűlölet, az öldöklés, és talán megelégtették az ártatlanok, a védtelen tömegek megmagyarázhatatlan legyilkolását.

De végül mégsem azért állt meg, mert elfáradt a bosszúálló kéz, hanem más szólt közbe. Még aznap kihirdették és más módon is elhíresztelték, hogy délután mindenki köteles kivonulni a sportpályára, ahol majd tájékoztatják a lakosságot az itt húzódó frontszakasz és harcok miatt szükséges intézkedésekről (a község kiürítése stb.). Ezért abbahagyták az utcánkenti csoportos férfiösszeszedést, és várták a népet a mezón. Akik a félelemtől és idegességtől elcsigázva mégis képesek voltak kissé gondolkodni és látni, azok észrevehették, hogy a pálya körül rengeteg partizán katona tartózkodik, és sűrű golyószóróállások sorakoztak. Alig volt hihető, hogy ezeket a készüléket csak sakkban tartás (megfélemlítés) céljából rendezték a partizánok. Patanásig feszült volt a helyzet, s amikor már félreérthetetlen volt, hogy itt az egész község lakosságát halomra akarják lőni, Juszt János, a községháza nemrég kijelölt népbizottsági alelnöke térden állva kezdte kérlelni a parancsnokot, hogy kegyelmezzon meg a község lakosságának. Ebben a percben szinte csoda történt. Magas rangú tisztiek érkeztek (állítólag oroszok) lóháton a helyszínre. A közel állók sem sokat hallottak a jelenetből, de annyit megfigyelhettek, hogy leállították az eredeti tervet azzal, hogy van már elég vértanú, hagyják ezeket futni.”

A feljegyzés készítője a továbbiakban a falu menekülésszerű kiürítését írja le, s azt, hogy néhány bezdáni az Isterbácon kivégzett hozzátartozóját eltemette. Majd így folytatja:

„A férfiak 18–40 év korú tömege (a feljegyzések szerint 480 fő) fegyveres kísérettel Zombor felé vonult, ahol (és másutt) internálótáborba, túszként és munkatáborba kerültek, ki rövidebb, ki hosszabb időre, de mindenképpen bizonytalanságba.”

A kilakoltatás utáni néhány nap hangulatának leírása után a szerző megemlíti, hogy némelyek kezdtek fokozatosan visszajárogatni a faluba, kenyérért például, mert a pécek otthon maradtak, hogy a katonaságnak dolgozzanak. Ezek hozták az otthoni híreket, s mesélgették, hogy Isterbácon ki kit talált és temetett el az elföldeletlenek közül. Majd így folytatódik a leírás: „Néhány nap múlva már a bezdáni kommunisták is működtek a partizánok társaságában, s nyilván az elkövetkező rendszer előkészítő szervezése ügyében. (Pl. Kóbor Pál 18-as kommunista fia 1944. november 5-én már mint lovas futár, összekötő, hírvivő stb. Zomborban járt, és a véletlenül ott talált bezdániaknak többféle tájékoztatást adott a község helyzetéről, a frontállásról, a dunai harcokról stb. mint aki jól értesült, bennfentes az akkori helyzetben.)”

Bezdan lakossága a leírás szerint karácsony táján ment vissza a faluba. E szöveg végén egy névsor is található, az Isterbácon kivégzettek névsora, de mindössze 35 név van rajta, azok között is némelyek csak így: Fejes, Turi (fiatalkorú), Balla stb. A halotti anyakönyvben található 101 név közül hiányzik néhány, amelyeket a szerző itt említ. Ezek: Jankovics János fényképész, Heveda József gimnazista, Pfaff Mihály, Turi (fiatalkorú), Zsámboki István, Hordósi Imre, Kiss János fakereskedő és Horváth János. Nagy valószínűséggel állítható e listáról, hogy emlékezetből készült, tehát eléggé megbízhatatlan. A bezdáni eseményeket teszi szövevényesebbé és hitelesebbé az, amit az 1935-ben született Kontra István bezdáni lakos közölt.

Kontra István

„Egy hétig nem volt semmi azután, hogy fegyverrel, szakállasan bejött a faluba néhány harcos. A Juszt ház oldalán felállították a gépfegyverüket, és lőtték a csillagos repülőgépeket, az oroszokat. Én ott álltam mellettük, és szedtem az üres töltényhüvelyt. Ekkor a faluban nem volt még sem partizán, sem orosz. Ezek meg csetnikek voltak. Azután jött egy kevert hadsereg oroszokból és partizánokból.

Élt egy sógorom, Negota Mijatović, anyám nénjének a férje. A családban mindenki haragudott rá; a szerb rokonsága azért, mert magyar nőt

Kontra István bezdáni tanú, aki gyermekként élte át az eseményeket, s nem fél elmondani, amit tud

vett feleségül, a magyarok pedig fordítva. Ilyen volt akkoriban a hangulat, nem lehetett semlegesnek lenni.

Édesapám hajós volt, a DDSG cégnél volt alkalmazva. Abban az időben besorozták a németekhez SS-katonának Burján Sanyit, de ő onnan megszökött, és az apám hajóján rejtőzködött el. Apám tudta, hol vannak a partizánok. Mivel apám haragudott a magyar rokonságra, mert nem tűrik Negotát, szimpatikus lett a szerbeknél, és így volt tudomása a

partizánokról. Burján Sanyit tehát ott tette le a hajóról, ahol a partizánok voltak. Így lett Sanyiból is partizán. Apám egy időben lágerba került, de később bocsánatot kértek tőle, és kiengedték. A beszolgáltatás idején elment segítséget kérni Burján Sanyihoz, és kérte, adjon neki valamilyen írást, hogy igazolja magát. Sanyi megígérte, hogy segít, de papírt nem adhatott. Azt mondta apámnak, ha adnék, akkor ezek engem kitennének innen, mert magyar vagyok. Negota, a szerb rokon a falu kiűritésekor nem vonakodott igazoló papírt adni. Negota sógor nem sokkal később elesett Bolmánnál, a nagynéném egy ideig kapta utána a nyugdíjat, de 1953-ban egyszerűen megvonták tőle. Burján később a szövetség, majd a hajógyár igazgatója lett.

A faluban kidobolták, hogy mindenki hagyja el a falut. Ugyanakkor azt is kidobolták, hogy beszéd lesz a pályán, mert a felszabadítókat kell fogadni. Ezzel egy időben embereket szedtek össze, akik majd a Dunán elesett katonákat fogják eltemetni. Ezeket a temetési munkálatokra összegyűjtött embereket vitték ki Isterbáczra, és végezték ki őket. A felszabadítók fogadására összedobolt nép a mai benzinkút mellett gyülekezett, és onnan vonult a pályára. Én öreganyámmal mentem, Kontra Rozáliával. Anyám éppen akkor gyerekágyat feküdt, ő nem jött, apám meg abban az időben került haza a hajóról, s őt, amint hazajött, vitték előbb Zomborba, majd – mint a többi bezdáni férfit – lágerba, ahol két hónapot töltött.

A faluból a pálya felé nem sorban, hanem csak úgy csoportosan mentünk. Öreganyám látta, hogy föl vannak állítva a gépfegyverek, és azt mondta nekem, kisfiam, itt baj lesz. Ha lőnek, csak bújj a szoknyám alá. Már sötétedett, amikor elengedtek bennünket, nőket és gyerekeket. Kettes sorokban kellett egy kis hídon átmenni, kétoldalt fegyveresek álltak, arra vigyáztak, nehogy férfiak is átmenjenek. Én ugyan ezt nem láttam, de azt beszélik, hogy a pályára érkezett egy lóhátas katona, és annak a parancsára engedtek el bennünket. A vérengzésről mi csak másnap hallottunk.

A nagybátyám, Kontra Mihály is volt a zombori lágerban. Később azt mesélte, hogy Vajda tisztelendő urat fölkötötték a klozet fölé, és a fejét belelógatták a nyílásba. Később, amikor a lágerből kiengedték, Topolyán volt tanár a tiszteletes úr.

Azt is hallottam, hogy egy sziváci szerb ember, Popaj nevezetű, vette ki ott Szivácson a malomban összegyűjtött emberek közül Kovács István kereskedelmi utazót, textilkereskedőt. Ezután megmondta neki a jelszót,

hogy csak menjen Zomborba, és ha megállítják, mondja be a jelszót. El is ment, és meg is menekült, a többit meg mind kivégezték, akik a malomban voltak. De ellenszolgáltatásul ez a kereskedő élete végéig vérdíjat fizetett Popajnak. Volt úgy, hogy Popaj kölcsönkért, de nem adta meg, hanem beleszámította a díjba. A kereskedő túlélte Popajt, úgy tudom, ma is él még Zomborban.”

A névsor

A bezdáni plébánia halotti anyakönyvében nyilvántartják az áldozatokat. Névsoruk a többi bejegyzéstől teljesen elkülönítve, a 242. oldalon kezdődik, a bejegyzéseket Vajda Lajos káplán végezte. A temetés helye Bezdán, Alsó temető, ideje 1945. március 28.

„1. Csapó Ferenc géplakatos, Magyar Ilona ura, 33 éves, 2. ifj. Csapó Ferenc földműves, István földműves és Hordósy Julianna fia, 19 éves, 3. Libis István asztalos, Kucsora Karolina ura, 35 éves, 4. Fejes Sándor napsz., Jankovics Ilona ura, 35 éves, 5. Miovácz Mihály, Mihály hajós és Molnár Rozália fia, 18 éves, 6. Szántó József kereskedő, Lajos iparos és Pfaff Mária fia, 40 éves, 7. Kanizsai János keresk. isk. növendék, András fm. és Majoros Borbála fia, 16 éves, (l. a 21., ugyanaz), 8. Zetula Sándor írnok, Ferenc hajós és Magyar Erzsébet fia, 20 éves, 9. Bodrogvári Ferenc mechanikus, Kedves Katalin ura, 39 éves, 10. Midlinszki István napsz., Gondos Anna ura, 40 éves, 11. Midlinszki József, István napsz. és Gondos Anna fia, 19 éves, 12. Midlinszki Ferenc, István napsz. és Gondos Anna fia, 18 éves, 13. Kedves János vendéglős, Pálinkás Éva ura, 46 éves, 14. Skerlecz Imre cukrász, Szántó Mária ura, 38 éves, 15. Szabó József kocsmáros, Vasas Erzsébet ura, 44 éves, 16. Molnár Sándor kovács, Ódri Anna ura, 37 éves, 17. Varga Ferenc mészáros, Magyar Anna ura, 33 éves, 18. Kiss Lajos műszövő, Szigeti Anna ura, 31 éves, 19. Macskál Károly napsz., Hírster Mária ura, 29 éves, 21. (l.: 7.), 21. Kiss Imre keresk. isk. növ., János kereskedő és Bosnyák Anna fia, 20 éves, 22. Bosnyák János banktisztviselő, János fm. és Majoros Erzsébet fia, 35 éves, 23. Varga Ferenc mechanikus, Kalinka Mária ura, 47 éves, 24. Varga László műszövő, Kapitány Rozália ura, 25 éves, 25. Kalmár Péter kereskedő, Úri Julianna ura, 28 éves, 26. Lang Péter kereskedő, Németh Mária ura, 37 éves, 27. Csépes Jenő tanító, Vas Izabella tanítónő ura, 37 éves, 28. Pöc János tanuló, Sándor szücs és Horváth Anna fia, 17 éves, 29. Kiss István tanuló, Lajos és Bence Borbála fia, 18 éves, 30. Kisbéri György kőműves,

György hajós és Kanizsay Éva fia, 20 éves, 31. Bálint István borbély, Kis Erzsébet ura, 32 éves, 32. Oberreiter György, felső kereskedelmi növendék, Dezső vendéglős és Jager Teréz fia, 19 éves, 33. Németh János gimn. tan., János fm. és Csapó Borbála fia, 17 éves, 34. Sípos Imre földm., Varga Rozália ura, 40 éves, 35. Virág János borbély, János napsz. és Móricz Erzsébet fia, 28 éves, 36. Hummel Rudolf műszövő, Kiss Anna ura, 48 éves, 37. Hummel József, Rudolf műszövő és Kiss Anna fia, 26 éves, 38. Kiss János napsz., Pörzsölt Borbála ura, 30 éves, 39. Magyar József nagyker., Jagicza Anna ura, 43 éves, 40. Fitz József napsz., Ódry Anna ura, 42 éves, 41. Nagy József kárpitós, József napsz. és Varga Julianna fia, 17 éves, 42. Zsámboki István munkás, Dömötör Julianna ura, 37 éves, 43. Singler Ferenc szobafestő, Papp Erzsébet ura, 31 éves, 44. Balla Sándor hajós, Kreko Katalin ura, 44 éves, 45. Braun Jakob kereskedő, Kelfrich Éva ura, 53 éves, 46. Kurbik Pál hajóács, Sméridy Anna ura, 45 éves, 47. Nagy János napsz., János napsz. és Nagy Ilona fia, 22 éves, 48. Balla Imre szíjgyártó, Magyar Borbála ura, 37 éves, 49. Brettréger János napsz., Gyórfy Borbála ura, 29 éves, 50. Kedves Sándor vendéglős, Stigler Rozália ura, 43 éves, 51. Lovász Sándor napsz., Csapó Mária ura, 30 éves, 52. Mári Ferenc dögész, Gyórfy Katalin ura, 39 éves, 53. ifj. Mári Ferenc, Ferenc dögész és Gyórfy Katalin fia, 14 éves, 54. Pumpulik József, Kálmán cipész és Féderer Erzsébet fia, 18 éves, 55. Flesz József, István hajós és Korsós Mária fia, 17 éves, 56. Neveda János tanuló, János bocskoros és Győri Etel fia, 19 éves, 57. ifj. Kis János, János kőműves és Szalay Roza fia, 17 éves, 58. Kiss János kőműves, Szalay Roza ura, 43 éves, 59. Sípos József földm., Ferenc földm. és Horváth Erzsébet fia, 24 éves, 60. Mazák János földm., János földm. és Ódry Teréz fia, 18 éves, 61. Szarka István fm., István fm. és Szécsényi Rozália fia, 18 éves, 62. Szakszider Simon napsz., Simon napsz. és Major Anna fia, 18 éves, 63. Smidt József, ifj. József műszövő és Osztrogonác Melánia fia, 22 éves, 64. Hordósy Bálint, Imre gépl. és Csapó Terézia fia, 20 éves, 65. Leiffer János fm., Schlathauer Magdolna ura, 53 éves, 66. Flesz Mihály fm., Schlathauer Katalin ura, 53 éves, 67. Gyórfi János borbély, Csitári Rozália ura, 43 éves, 68. Veiner János kupec, Huszár Aranka ura, 45 éves, 69. Amrein István kereskedő, Horn Rozália ura, 43 éves, 70. Kelsch Gyula tanuló, János borbély és Kiss Irén fia, 16 éves, 71. Sipos Kovács József napsz., Kovács Katalin fia, 17 éves, 72. Takács Simon fm., Horváth Erzsébet ura, 24 éves, 73. (l.98.sz.), 74. Horváth János fm., Nagy Erzsébet ura, 24 éves, 75. Kovács György, 51 éves, 76. Tatay László, 30 éves, 77. Braun József

Sorszám	Évek, hónapok és napok	Halottak neve és családneve, haláluk napja és jele	Haláluk oka	Haláluk helye		Haláluk módja
				1	2	
56	1877 nov. 3.	Deák József, Kovács Károly fia Kovács Mária fia	Borsod-Abaúj-Zemplén	fi		szék
57	1874 nov. 3.	Kovács János, Kovács János fia Kovács János fia	Borsod-Abaúj-Zemplén	fi		szék
58	1874 nov. 3.	Deák János, Kovács János fia Kovács János fia	Borsod-Abaúj-Zemplén	fi		szék
59	1874 nov. 3.	Kovács János, Kovács János fia Kovács János fia	Borsod-Abaúj-Zemplén	fi		szék
60	1874 nov. 3.	Lengyel György, Kovács János fia Kovács János fia	Borsod-Abaúj-Zemplén	fi		szék
61	1874 nov. 3.	Kovács János, Kovács János fia Kovács János fia	Borsod-Abaúj-Zemplén	fi		szék
62	1874 nov. 3.	Kovács János, Kovács János fia Kovács János fia	Borsod-Abaúj-Zemplén	fi		szék
63	1874 nov. 3.	Kovács János, Kovács János fia Kovács János fia	Borsod-Abaúj-Zemplén	fi		szék

Egy lap a bezdáni katolikus plébániahivatal halotti anyakönyvéből. Az első oszlopban a kivégzettek sorszáma, a másodikban pedig haláluk napja van bejegyezve: 1944. nov. 3. Az utolsó oszlop az elhunytak életkorát jelzi. Ezen az oldalon két tizenhét, három tizennyolc és egy tizenkilenc éves legény neve látható

borbély, Kohn Adél ura, 38 éves, 78. Lengyel György napsz., Mészáros Julianna ura, 49 éves, 79. Magyar István fm., Imre fm. és Pázmán Borbála fia, 21 éves, 80. Nagy Antal, 21 (?) éves, 81. Major Pál, Pál és (...) fia 33 éves, 82. Szakács Kálmán, Antal és Galambos Anna fia, 30 éves, 83. Liplika Mihály, 20 éves, 84. Kollár László, 22 éves, 85. Hettyei Mihály, 25 éves, 86. Hettyei József, 20 éves, 87. Kleer Géza, 88. Knoll Mihály, Frantisek Mária ura, 37 éves, 89. Szpolarits János, 52 éves, 90. Zarubszki

Gyula, 48 éves, 91. Limburger József kőműves, 48 éves, 92. Baron Mihály fm., 52 éves, 93. Szabó Imre fm., Anka Julianna ura, 44 éves, 94. Csapó József fm., István fm. és Szabó Erzsébet fia, 23 éves, 95. Emer Antal, 24 éves, 96. Ismeretlen fiú, 97. Kiss János géplakatos, Takács Borbála ura, 32 éves, 98. Kőszeghy Gyula kereskedő, (...) és Ürge Rozália fia, 27 éves, 99. Flesz Ferenc fm., Mesch Magdolna ura, 54 éves, 100. Stein István fm., Kheil Magdolna ura, 51 éves, 101. Stein Ádám fm., Roch Katalin ura, 45 éves.”

Itt, a bezdáni ügynél mondjuk el, hogy a helybeliek tudomása szerint 1944 őszén egy csoport magyar katona (utász vagy hidász, vagy aknász) aláaknázza a csatornahidat; belátva a dolog értelmetlenségét – mivel már kapcsolatban voltak a partizánokkal –, megegyeztek, hogy megadják magukat; a hidat nem robbantják fel, s ennek fejében szabadon elmehetnek. Ők állták a szavukat. Ott helyben mindannyiukat lelövöldözték.

Bezdánról még csupán annyit, hogy a húszas évek elején itt káplánoskodott az a Dupp Bálint, akit kegyetlen kínzások után Csurogon szintén kivégeztek. Róla azonban majd később bővebben szólnunk.

ZOMBOR

(Sombor)

Beszélgetés Herceg Jánossal

1990. december 9-én felkerestem dorozslói otthonában Herceg János író, és a helyszínen készített jegyzeteim szerint az alábbi beszélgetést folytattuk.

„Negyvenöt januárjában szolt Isa Njegovan zombori kerületi párttitkár, a későbbi bukaresti nagykövet, hogy Doroški Jovan kerületi Népfrent-titkárral másnap kimennek Bezdánba a kihantoltak temetésére. Hívtott, gyere velünk. Másnap egy ócska Ford kocsin el is mentünk, s Bezdánban, a kanyarban hatalmas tömeggel találkoztunk. Gyerekek, aggastyánok, látszott, hogy egész Bezdán talpon van, komor temetési menetben vonulnak az utcán. Lekéstük a temetést. Álltunk ott a Forddal, mind a hárman felindulva. Azután beültünk a kocsiba, és Isa Njegovan odaszólt hozzám.

– Napiši biografiju. Idem sutra kod Baje (Dobrivoje Vidić) da te predložim. (Írd meg az életrajzodat. Holnap megyek Bajóhoz – Dobrivoje Vidićhez –, hogy javasoljalak. A mondat arra vonatkozik, hogy Jovanović a Kommunista Pártba akarta javasolni Herceg Jánost. – M. M. megj.)

Tiltakoztam.

– Neću. Ostavite me na miru! (Nem akarom! Hagyjatok békén!)

Isa nyugtatgatott volna.

– I mi plačemo. (Mi is sírunk.)

Látszott rajtuk, hogy ők is megrendültek. Engem soha többé nem kértek fel, hogy legyek tagja a pártnak, így hát nem is lettem.

Börszt Henrik aktív régi jugoszláv tiszt, Kosta Nađ beosztottja mesélte nekem, hogy Dravogradnál ítélkezett a vérengzők felett, és a brigád kivégezte őket. Börszt Henrik szervezte a petőfistákat. Azt mondta:

– Ha lesz 600-800 tag, akkor lesz brigád, s ezzel biztosítjuk az egyenjogúságokat.

Amikor Zomborban megalakult a népfelszabadító bizottság, akkor annak tagja volt többek között dr. Palásti Ödön, Weigand József tanító, Reich József esztergályos és én. Október végén Lazar Plavšić behívott, és közölte:

– Tekintsetek el a tagságtól, amíg nem tisztázódik a helyzet. (Arról volt szó ebben az időben, amint ezt ma már tudjuk, hogy vajon mi lesz az itteni magyarokkal, mert sokáig úgy állt, hogy mindannyiunkat ki fognak innen telepíteni, úgy, mint a németekkel történt. – M. M. megj.)

November hetedikén, az októberi forradalom évfordulóján nagy beszédet mondott Božidar Maslarić tábornok, és ő még úgy szólt rólunk, mint akik többségünkben bűnösök vagyunk. Egy hétre rá ismét behívtak, és ekkortól ismét legális tagjai lettünk a népfelszabadító bizottságnak. Zombor ebben az időben kórházváros volt, asszonyaink gennyes fáslit mostak, tépést készítettek. A férfiakat ötvenfős csoportokban kukoricatörésre vitték. A csoport tagjai közül minden reggelre hiányzott valaki. Végül már felére csökkent a létszám. Kinyírták őket.

Elt itt egy Eszes Irma gimnáziumi tanárnő, közismert baloldali. Várta Horthy bukását, a felszabadulást. A nyolcadikos diákok egy részét, 8–10 gyereket, Ádám Lujza barátnőjével, szintén tanárnővel maga köré gyűjtötte, és kimentek önkéntesen kukoricát törni. Soha nem kerültek elő.

Egy Kubik nevű szücsmester vitte a magyar zászlót annak idején a felvonuláskor. Eltűnt.

A diákoknak volt egy Sevald nevű tanáruk, érdekében próbáltam interveniálni, de volt itt egy vezetőség, amelyikből mi kimaradtunk. Egy Matošić nevű bankigazgatóval mentem interveniálni Žarko Ljubojev rendőrpáncsnokhoz, illegális harcoshoz. Azt válaszolta:

– Idite da ne bi i vi došli na tu sudbinu. (Menjete! Nehogy ti is arra a sorsa jussatok.)

Volt egy éjszaka, még Maslarić beszéde előtt, amikor átfésülték Zombort, és akkor sok embert elvittek. Sok ártatlant. Pofára ment. Ez a helyzet eltartott február végéig, március elejéig.

Egy februári napon találkoztam a Só utcában Plank Ferenc sziváci plébánossal. A karja felkötve. Régi jó ismerősöm. Szenteleky emlékére ő szokta mondani a misét, és utána meg szokott bennünket hívni ebédre. Ott szokott lenni a zsidó Radó Imre, Kristály István szokott ministrálni, ott volt Cziráki Imre – ő énekelte a Boldogasszony anyánkat a misén –, ott volt a kommunista Laták István. Ebéd után érdekes

irodalmi beszélgetés zajlott. A halott vezér szelleme lebegett előttünk, de persze ezt én most olyan fennköltén mondom, holott az egész dolog egészen természetes volt.

– Hova, hova? – kérdeztem a plébános urat ott a Só utcában.

– A Krónicsba, jelentkezni. A bátyámnál vészeltem át ezt az időt Batinán.

Soha többé nem láttuk. A Krónics-palota hírhedt volt már tizennyolcban is, akkor is ilyen akciók színhelye volt.

Negyvenöt áprilisában, húsvét előtt, amikor egy alkalommal hazamentem, három-négy síró asszonyt találtam ott. Tudták, hogy barátja vagyok dr. Janovics jogásznak, akit ötvenedmagával elhurcoltak Kupuszináról. Arra kértek, próbálják meg interveniálni az érdekükben. Egyheti kutatás után, sok orosz és partizán tiszt – köztük egy Bogdanov nevű kerületi titkár – felkeresése árán sikerült kieszközölni, hogy húsvét szombatján kiengedték őket. Előbb elvitték őket az OZNA-ra, azután hazamehettek. Szalai Ferenc malomtulajdonos azóta minden karácsonyra hoz egy zsák lisztet. Ő is köztük volt. Janovics egy ideig tartotta magát az új hatalomhoz, azután a beszolgáltatások idején lemondott.

Amikor alakult a Magyar Kultúrszövetség, eljutottam a szervezőmunkám során Bajmokra is, és ott is kerestünk megfelelő személyeket, akik bevonhatunk a munkába. Emlegettek ott neveket, és egyikre is, másikkra is azt mondták a helyzet ismerői:

– Jobb, ha annak nem szólunk. Gyászban van. A testvérét elvitték. Az apját elvitték...

Amikor Csuka Zoltán hetvenéves volt (1972 – M. M. megj.) az ünnepségen találkoztam Cseres Tiborral, ott ismertem meg. Akkorra már elkészült a Hideg napok. Megkérdezte:

– Elolvastad?

– Beleolvastam.

– Miért?

– Sok mindennel nem értek egyet. Mert engem a revans is megkeserít. Annak is tanúja voltam.

– Azt nektek kell megírni.

– Gyere ide, és írd meg te!

Ezerkilencszáznegyvenkettőben a lillafüredi írótáborban kijelöltek bennünket egy-egy előadás megvitatására. Engem Féja Gézával Szombathelyi vezérkari főnök előadásának megvitatására osztottak be. Felsőlaltam:

– Akármilyen helyen vagyok is, Magyarország kormányának tagjai között, nem hallgathatom el azt a nagy-nagy történelmi hibát, amit a magyar honvédség elkövetett a razziával.

Nem tudtam befejezni a mondanivalómat, elsírtam magamat. Illyés és Cs. Szabó vigasztaltak:

– Ne szégyelld magad! Mi is sírunk!

Antal István népművelési miniszter berekesztette a vitát, mindenki ment kifelé, Szombathelyi az ajtóban megvárt. Azt mondta:

– Igazad van. Nekünk még ezer évig együtt kell élni a szerbekkel.

Ez így most egy nagy frázis. Ott voltam én, a kis senki és semmi, a magyar vezérkar főnökével.

Ezerkilencszáznegyvenöt húsvétján behívatott Slavko Kuzmanović járási államügyész kihallgatásra. Közöltem vele, hogy én nem politizálok.

– Nem is kell, csak azt akarom hallani, hogy mi a véleményed Deák Leóról.

– Nem rossz. Ismerem.

Főispán volt, a Kalangya segítője. Szirmaival jártam nála. Negyvenkettőben, a razzia idején elmentem hozzá. Ott volt már nála Ilkić arhimandrita, Lalošević Stevan, dr. Palásti Ödön, Vámoser Ervin földbirtokos, ugyancsak a razzia ügyében. Palásti azt mondta neki:

– Leó, le kell mondanod.

– Igen, nem tehetek mást. Holnap reggel megyek a belügyminiszterhez, és benyújtom lemondásomat.

Nem mondott le. Állítólag a család nem engedte. Én ezt akkor elmondtam Slavko Kuzmanovićnak, meg azt is, hogy negyvennégy októberének első napjaiban, a kiürítés után a könyvtárban (a zombori Városi Könyvtárban, ahol Herceg dolgozott – M. M. megj.) felkeresett Abonyi András, a magyar külügyminisztérium munkatársa, bezdáni ember.

– Leküldtek kocsin, hogy vigyem dr. Deák Leót magammal Budapestre.

Elkísértem Deákhhoz. Ő azt kérdezte:

– Szerkesztő úr marad?

– Mit tehetnék?

– Én is maradok.

Nem maradt. Fölment, s azután onnan hozták Újvidékre, a magyar rendőrség hagyta. Kuzmanović a fejét csóválta:

– Látja, így van az ember. A halál árnyékában az utolsó szalmaszálba is kapaszkodik. Szombathelyi azt állítja, hogy ő arról beszélt, hogy a szerbekkel ezer évig együtt akar élni.

Engem Nagy Iván szélsőséges politikus többször is följelentett a magyar hatóságoknál Kalangya-szerkesztő koromban. Rendszerelenség miatt, a Kalangyában közölt szerb szerzők írása volt számára a bizonyíték. Svetislav Stefanovičtyal írtam bevezető tanulmányt a szerb kisebbségi irodalomról. Akkor sem ő, sem én nem tudhattuk még, hogy negyvennégy október végén mint háborús bűnös kivégzik majd.”

Loboda Tibor levele

„Sajnos, édesanyám családja is szenvedő alanya volt ennek az időszaknak. Nagybátyámról van szó, akit Szabadkán 1944. november 6-án tartóztattak le, és még aznap kivégezték. Ő elég ismert egyéniség volt az itteni irodalmi életben, és újságírói téren is. Tiller Ferencnek hívták, az írói neve viszont Timár Ferenc volt. Életéről és munkásságáról írnék néhány szót.

Gomboson született 1911-ben, sokgyermekes családban. A Gimnáziumot Szabadkán fejezte be, s itt végezte tanulmányait a jogtudományi egyetemen. A doktorátust Szegeden szerezte meg. 18 éves korától a Naplónál dolgozott mint újságíró. Volt külpolitikai rovatvezető, majd 1943-tól főszerkesztő. De ekkor már a lapot Délvidéki Magyarorságnak hívták. Életében két kötete jelent meg: 1. Bácskai posta – elbeszélések – és 2. Rongyos madárvegyes kötet.

Író- és költőtársai közül egyedül még Herceg János van életben.

A magyar megszállás alatt a magyar hatóságoknak garanciát nyújtott több szabadkai bunyevác és szerb polgárért, akik neki köszönhették, hogy nem lettek letartóztatva stb.

Jómaga a felszabadulást követő napokban bízott abban, hogy nem kell tartania megtorlástól. Ezért nem menekült el, habár könnyen tehetné volna.

1944. október végén még jelentek meg cikkei a Szabadkán szerb nyelven megjelenő sajtóban, majd váratlanul felmondtak neki, és letartóztatták.

Bizonyos információk arra utalnak, hogy még azon az éjszakán kivégezték. A család sohasem kapott semmilyen értesítést vagy magyarázatot a hatóságoktól a fentiekről.

Ezt az egészet azért írom meg, mert erkölcsi kötelességet érzek a halott nagybátyám iránt.

Nem volt háborús bűnös, hanem újságíró, író-költő, aki becsületesen végezte munkáját az akkori körülményeknek megfelelően.

Irodalmi munkásságáért mindenképpen megérdemelné, hogy neve megemlítést nyerjen, amikor feldolgozásra kerül a háború előtti vajdasági irodalom, melynek kiemelkedő lírikusa volt. Tisztelettel Loboda Tibor, Szabadka.”

A fenti levelet megmutattam Herceg Jánosnak, és ő előbb fejből idézte Tímár-Tiller Ferencnek az alábbi néhány sorát:

„Szeretlek, Szabadka,
Szerelmem szavakba
Nem önthetem”.

Majd közölte, mit tudott meg arról, hogy került sor az írótlár elhurcolására.

„Dudás Kálmántól hallottam, hogy neki Majtényi Mihály felesége elmondta, hogy azokban a napokban beállított hozzájuk néhány fegyveres, és azt kérdezték tőle:

– Gde je onaj mađarski novinar? (Hol az a magyar újságíró?)

Majtényiék egy udvarban laktak Tímárral, s Panni gondolhatta, hogy Mihályt keresik, de gondolhatta azt is, hogy Tímárt. Ő az utóbbi mellett döntött, és rámutatott Tímár ajtajára, hogy ott áteltenben. Mihály éppen nem is volt otthon, így hát Tímárt vitték el.”

Majtényi Mihály, a vajdasági magyar irodalom egyik legismertebb alakja 1970-ben cikket írt a Híd folyóirat 6. számában A hónapos szobák nomádjá címmel, Arcképvázlat az elfelejtett Tímár Ferencről alcímmel. A cikk mottója ugyanaz a rövidke vers, amelyet Herceg János is idézett. A cikk utolsó bekezdése tartalmazza Majtényi óvatos véleményét az írótlár sorsáról: „Ma is itt élhetne, alkothatna köztünk, de elfelejtett vonatra ülni és hazautazni Gombosra, a vízimalmok világába, és ottmaradt gyorsíró tudományával az akkor olyan forró szabadkai aszfalton és homokon. A sors pedig néha azt diktálja, hogy indulni kell a fergeteg elől – mindenfajta fergeteg elől –, amely (ne kutassuk most, annyi sok év után, hogy miért) elmosta a lába nyomát.”

Herceg János levele

Kedves Marci!

Egy álmatlan éjszaka után írom Neked ezt a levelet. Ez nem akar szemrehányás lenni, csupán egyszerű ténymegállapítás. Felkavartak az emlékek és a feltépett sebek, nemcsak 44-ből, a két évvel korábbiak emléke is. Én 1942 januárjában A diófa árnyékában című „kisebbségi” regényem félig

kész kéziratát a tűzbe dobtam. Pedig szerződésem volt rá az Egyetemi Nyomdával, sőt előleget is felvettem rá. De amaz emlékezetes januári véres események után úgy éreztem, hogy nincs jogom kisebbségi sérelmeket felhántorgatni. A regényt a kiadó már meghirdette a Diáriumban, s így kénytelen voltam a meghagyott cím alatt vajdasági trók prózai antológiáját megszerkeszteni.

Ehelyett ahol csak lehetett szerbbarátságunknak igyekeztem helyet és formát keresni. Mint a Kalangya szerkesztője, szerb trók munkáit közöltem, részt vettem Konjović pesti kiállításának nagyon nagy sikerű megrendezésében 42 ószén, s Lillafüreden az újvidéki razziáról beszélve azt mondtam: nemcsak rettenetes volt, de végzetes történelmi hiba is, amit a szélsőjobboldali politikával szaturált honvédség oly kegyetlenül és ostobán végrehajtott, a politizáló hadsereg minden lehetséges bormírtságával.

Én nem voltam párttag, nem utasítást hajtottam végre, magányos vidéki fiatal tró voltam, akit a kutya se vett észre. De nekem egész fiatalon, gyerekkoromban szerb és zsidó barátaim voltak, velük nőttem fel, nem maradhattam közömbös. S ezzel a magatartásommal ért a háború befejezése azzal az örömmel, ami egy új világ eljövetelének tartozéka volt.

S ami azután következett a visszafizetés szörnyű tényével, azt ma sem lehet szerb sovínussal magyarázni. A mi felszabadulásunk a második világháború befejezésével világnézeti harcnak is eredménye volt. Ezt ma visszanezve a nyugalom és béke légköréből talán nem is lehet egyszerűen megérteni. Már maga a szó: fasizmus is nélküli ennyi idő után akkori tartalmát és óriási jelentőségét. És persze tág fogalom volt a megnyilatkozása minden fasisztaellenességnek, sok minden belefért: primitívizmus, rejtett nacionalizmus, úgyhogy a most nyilvánosságra került, eddig rossz emlékekben lappangó szörnyűségek is másnak látszanak, mint akkor. Mert akkor mindenkinek ellenére az élet ment tovább a szép új világ ígéretével, s hogy végül mi lett belőle, nem rajtunk, kisebbségi magyarokon múltott. De óriási hozzájárulása volt a Petőfi-brigádnak, amikor szegény szolgáléenyek jelentkeztek önkéntes harcra, s nem visszanezni, de a jövő felé fordulni akart mindenki. Így hegediek be a 44 ószén kapott sebek, meggyőződéseim szerint a gyászoló családok megmaradt tagjaiban is. Mert mindenki élni akart, a felejtést is magával hozta. Úgy pedig nem lehet élni, hogy az ember csak a gyűlöletet hordja a szívében. Ismerek fiatalembereket, akiknek az apjukat vitték el, s ők petőfisták lettek, sőt párttagok, máig következetesen kitarva az eszme mellett. Közös barátaink között Te is találhatsz szép számmal ilyeneket. Nem tudom, mi ment végbe bennük, s megbocsájtás vagy csak felejtés volt-e, ami által

elmulasztottak bosszút állni. Az együttélés állapotában az összetartozás érzése is kialakulhat az élniakarással és az idő múlásával.

Ezért nem tudtam örülni ennek a Te sorozatodnak, ha százszor minden oly rettenetesen igaz volt is. A szörnyiségében mégis olyan borzasztóan riasztó, hogy nem csodálom a többségi nép viszolygását. Mert a kollektív bűnöket egyéneként senki sem hajlandó vállalni. Most a túlhajtott képzelet is alaposan felnagyítja a borzalmakat, már-már elégtételt találva az állati szadizmus pertraktálásában.

Ezért viszolygok részt venni ebben a fájdalmas felvonulásban. Jóvátenni itt, sajnos, semmit sem lehet. Nem marad más, csak a jótékony feledés, és minden-minden rossz, sőt veszélyes, ami békeesség helyett a számonkérésre szorítókozik. Éppen ezért nagyon-nagyon kérek, hogy a továbbiakban ne felejtse el a párhuzamot 1942 és 1944 között. Csak felejtetni szabad és kell, ha együtt akarunk élni továbbra is magyarok és szerbek.

Nagyon örülnék, ha ezzel a belátással folytatnád vagy fejeznéd be – különben a végtelenségig elhúzódhat – a múlt felidézését.

Még sok mindent kellene írnom ezzel kapcsolatban, de lényegében az is csak ismétlése lenne annak, amit eddig írtam.

Igaz barátsággal köszönt, k. Családoddal és édes kis feleségeddel együtt aggodalmaskodó barátod:

Z. 1990. december 10.

Herceg János

Dr. Zagyva Sándor szakorvos

„Egy osztályba jártam azokkal a diákokkal, akik osztályfőnökükkel, Eszes Irmával együtt eltűntek 1944 őszén. Emlékezetem szerint október 22-én, 23-án kezdték szedni az embereket. Jártak a megbízottak utcáról utcára, házról házra. Összeszedték a nekik gyanúsakat az utcán is, de másokat név szerint kerestek a házakban. Tudomásom szerint nem öt, hanem hat diáktársam tűnt el: Cselyuszka Lajos, Keller Richárd, Mayer István, Márki Dezső, Németh János és Pastrovich Imre. Nem két tanár, hanem három volt velük, akik szintén eltűntek a diákokkal, a harmadiknak csupán a becenevére emlékszem, és arra, hogy Fenyvesi patikusnak volt a felesége. Babinak ismertük, eltűnésük idején volt egy hat hónapos csecsemője. Vele együtt a férje is eltűnt, aki szintén ott volt a kukoricatörő diákok és tanárok között. Eszerint tehát eltűnt hat diák, három tanár és az egyik tanár férje. A hat diák közül Németh János Bezdánban lett kivégezve a nagy tömeggel.

A dolog így történt: Eszes Irma volt kezdettől fogva az osztályfőnöknőnk. Nagyon meghitt kapcsolatot alakított ki velünk. Az volt az elve, hogy nekünk, diákoknak is meg kell szoknunk a fizikai munkát, hogy később megbecsülhessük. Erre úgy akart rászoktatni bennünket, hogy nyári szünidő alatt beszervezett bennünket a városi kertészethez. Mindannyian részt vettünk rajta, már aki nem tartotta megalázónak.

Október 15-én megszűnt a tanítás. Ettől kezdve egy ideig tétlenkedtünk, eljártunk pingpongozni. Huszadikán érkeztek az oroszok és a partizánok, mi ezután is ugyanúgy viselkedtünk, mint addig. Néhány nap múlva eljött hozzám Márki Dezső barátom, hogy a többiek mennek kukoricát törni a Bosnyák-tanyára, menjek én is. Felsorolta, hogy ki volt már. Én akkor éppen náthás voltam, lázas, megbeszéltük, hogy majd egy nap pihenés után én is csatlakozom hozzájuk. Ezen a napon tűntek el. Velük együtt eltűnt a Bosnyák-tanya gazdája és annak a velünk körülbelül egyidős fia is. A Bosnyákék nem voltak magyarok, hanem bunyevácok.

A gimnáziumban Kulcsár Mária tanította a fizikát és a vegytant, a szertára és laboratóriuma ott volt a gimnázium épületében, és ő abban a zűrzavaros időben is föl járt oda. Onnan éppen rálátása volt a rendőrség épületének udvarára, s közvetlenül az események után elmesélte a látottakat. Ott az udvarban látta az egész csoportot, s annak ellenére, hogy mindannyian nagyon meg voltak kínozva és össze voltak verve, felismerte őket. Elbeszélése szerint annyira össze voltak verve, hogy alig mozogtak. Amikor arra került sor, hogy kocsin elszállították őket onnan, akkor nem a maguk erejéből kapaszkodtak föl, hanem úgy rakták föl őket. Ekkortól veszett nyomuk.

Mayer Istvánnak volt egy öccse, az nem sokkal ezután beállt a bolgár katonákhoz önkéntesnek, és ekkor alkalmá adódott arra, hogy egyet-mást megtudjon eltűnt testvéréről és társairól. Megtudta, hogy az egész csoportot a tanyáról 2-3 partizán kísérte be. A csoport semmiféle ellenállást nem tanúsított, nyilván eszükbe sem jutott, mi vár rájuk. Jóhízműen mentek, ahova küldték, kísérték őket.

Feltételezésem szerint tudhat még a dologról Sztrilich János osztálytársunk, aki ma Eszéken szolgál katolikus papként, esperesi minőségben.

Én ugyan megmenekültem, de az édesapám elveszett. Elvitték már az első napon, s bent tartották egy-két napot, amikor meglátta egy szerb ismerőse.

A zombori gimnázium hatodik fúosztálya tanulójának egy csoportja 1944 nyarán a bezdáni strandon. A negyven tanuló közül ötöt kivégeztek. Eddig még nem tudódott ki, miért. A képen jobbról az első Keller Richárd, balról a második Márki Dezső áldozat

– Šta češ ti odve? (Te mit keresel itt?) – kérdezte tőle. Közbelépésére kiengedték, de a lába annyira össze volt verve, hogy nem tudott járni, s körülbelül két hétig otthon feküdt, gyógyígtatta a sebeit, mert a lába némely része teljesen össze volt zúzva. Már kezdett felépülni, amikor egy napon jött érte két partizán. Kirángatták és lökdösték, azt hajtogatva:

– Videt čemo, kome si psovao majku srpsku. (Majd most meglátjuk, kinek szidtat a szerb anyját.)

Ezt arra mondták, hogy édesapám magyarázgatta, hogy ő már egyszer bent volt, de kiengedték, mert vétlen. Erre a vádra közölte a partizánokkal, hogy hát hiszen neki soha ilyen szidalom eszébe nem jutott, a családban is van szerb, a sógornője. Édesanyám el is futott a közelmünkben lakó szerb sógornőért, hogy jöjjön, mentse meg édesapámat. Az jött is nyomban, futva, és tanúskodott volna, de nem is engedték, hogy beszéljen, hanem csak félrelökték, édesapámat pedig elvitték.

1952-ben a zombori bíróság hivatalosan holtá nyilvánította. Az okmányban szó szerint ez áll indoklásul: „Početkom novembra 1944 nepoznata naoružana lica Romana odneli iz njegove kuće”, vagyis: Románt 1944 november elején ismeretlen személyek elvitték a házából.

VI. fiú osztály. **Köznevelés: 203** **Osztályfőnök** **Eszes Irma**

A tanuló neve, vallása, ismétlése? Ismerkedésben lakik?	Tantárgyak											Tudj!			
	Magyar Hitel	Matematika	Történelem	Geogr. ism.	Földt.	Német	Szlovák	Angol	Magyar irodalom	Hungarizmus ism.	Testnevelés		Állam- és jogtudomány	Bandzsarev	
Alexich Pál, rkat.	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3	1	2	3	2	100
<i>Benedek Koltán ref.</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	dm
Csibuzsika Lajos, rkat.	1	2	3	3	2	3	3	3	2	3	1	2	3	2	100
Csikvácsai István, gkat.	2	1	3	3	1	4	3	1	1	3	1	2	4	2	100
5 Fonyódi Ferenc, rkat.	1	1	2	1	2	2	1	2	1	3	2	2	2	2	100
Grágár Ernő, rkat.	1	1	2	1	1	3	2	3	2	3	1	2	3	2	100
Hauser Antal, rkat.	1	2	3	2	1	2	1	2	1	3	1	2	3	2	40
Keller Richárd, rkat.	1	3	3	3	2	3	2	3	2	3	1	1	3	2	100
Kelemen Ferenc, rkat.	1	3	3	3	3	3	2	3	2	3	2	2	3	2	100
10 Krótin Szvetiszláv, gkel.	2	2	3	3	2	4	3	3	2	1	1	2	4	2	100
Lalosevity János, gkel.	1	1	2	1	1	3	1	1	1	2	1	1	2	1	100
Lázits Miklós, gkel.	2	2	3	3	3	3	3	2	2	3	1	2	3	2	100
Lukits József, rkat.	2	3	3	3	2	3	3	2	3	1	2	3	3	1	100
Mannusich Imre, rkat.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	dm
<i>Mayer István, rkat. i.</i>	2	1	1	2	3	2	2	1	2	1	2	2	2	2	dm
Márki Dezso, rkat.	1	1	3	3	2	3	3	3	2	3	1	2	3	2	100
<i>Mészáros István, rkat.</i>	2	2	3	2	2	4	3	3	1	3	1	2	4	3	100
Németh János, rkat.	1	1	3	2	2	3	2	3	2	3	2	2	3	2	100
<i>Németh István, rkat. ism.</i>	1	2	3	2	2	3	1	2	2	3	1	2	3	2	100
20 Obradovics Szvetiszláv, gkel.	2	2	3	3	2	4	3	3	2	3	1	2	4	2	100
<i>Paprot Károly, gkel.</i>	2	1	3	3	1	3	2	2	1	3	1	1	3	2	100
<i>Pastrovich Imre, rkat.</i>	1	2	3	2	3	3	3	2	3	3	1	2	3	2	100
Percsics György, rkat.	2	1	3	3	2	4	3	3	2	3	1	2	4	2	40
<i>Prilaky János, rkat.</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	20
25 Pertsy János, rkat.	1	1	2	2	3	2	2	2	2	1	2	2	2	2	40
Pertschy Wendel, rkat.	1	1	3	2	3	1	3	3	2	2	1	2	3	3	100
Pollácz István, rkat.	1	1	2	2	1	2	2	2	1	2	1	2	2	1	20
Ráics Tamás, rkat.	1	1	2	1	1	3	2	2	1	3	1	1	3	1	100
Ranács Jozsef, gkat. ism.	1	2	3	3	3	3	3	1	2	2	1	2	3	3	100
30 Scheurer Gáspár, rkat.	1	1	3	2	3	2	3	2	2	2	2	2	3	3	100
Stebler Sándor, rkat.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	dm
Strasser Pál, rkat.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	100
Szthmáry Andor, rkat.	2	2	3	2	2	3	3	3	1	2	3	1	2	2	100
Szekerés Lajos, ref.	1	1	2	2	3	2	2	1	2	1	2	1	2	2	20
35 Sztrilich János, rkat.	1	1	1	1	1	2	1	2	1	1	1	1	2	2	100
Tapavica Szilárd, gkel.	1	1	2	2	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1	100
Teodorovits Péter, gkel.	2	2	3	3	2	3	3	2	2	3	1	2	3	3	100
Walter György, rkat. i.	1	3	3	3	3	3	3	3	2	3	2	2	3	2	100
Zagyva Sándor, rkat.	1	2	3	2	3	3	3	2	3	2	3	2	3	2	100
40 Zuffa Lajos, rkat.	2	1	2	2	1	3	2	3	1	3	1	2	3	2	100

Kimaradt: Pálcs Károly, rkat. (1944. febr. 12-én), Radanovits Boldizsár, gkel. (1943. nov. 10-én).

A zombori gimnázium hatodik fiúosztályának névsora. Az öt diákhalálzattal odavesztett az osztályfőnök, Eszes Irma is

A további indoklás szinte szó szerinti ismétlése annak a szövegnek, amelyet más holttányilvánítási okmányokban találunk ebből az időből.

Ebben csak az a rendkívüli, hogy a bíróság elismeri, hogy fegyveres személyek vitték el a házból Zagyva Románt, márpedig ebben az időben világos nappal nem járogattak házról házra ismeretlen fegyveresek Zombor utcáin.

Dr. Zagyva tudomása szerint a szabadkai Erős István, a Philadelphia imaház lelkészének apja kimászott a sírgödörből.

Mérei Emma

„Édesapám ismert zombori szíjjártó és nyerges familia leszármazottja volt, maga is folytatta ezt a családi mesterséget. A felszabadulás első napjaitól kezdve dolgozott az oroszoknak és a partizánoknak. Egy ideig oroszok voltak nálunk bekvártélyozva, de azok december kilencedikén továbbmentek, két napra rá, 11-én pedig elvitték a partizánok. Aznap vitte ki az ebédet a tanyánkra a kukoricatörő munkásoknak, ott szóltak neki a partizánok, hogy menjen szénát hordani kocsival-lóval a Krónics-palotába. Közölték velem, hogy estére már otthon lesz. A tanyáról odafelé menet a házunk előtt haladt el, én éppen kint tartózkodtam az utcán, és láttam is, ő is engem. Akkor láttuk egymást utoljára.

Édesapám a magyarok idejében rengeteg szerbet megmentett azért, hogy kezességet vállalt értük. Ezek általában, vagy talán kizárólag mind jó ismerősei voltak. Aki csak hozzá fordult segítségért és ismerte, azért garantált. Emiatt a magyarok bezárták néhány napra, hogy mit véd a vadrácon, ő azonban kitartott elhatározása mellett, akit ismert, azért továbbra is kezességet vállalt.

Amikor édesanyám hiába várta haza, és megtudta, hogy elvitték, akkor anyósával, vagyis apai nagyanyámmal házról házra szaladgált az ismerős szerbekhez, hogy mentsék meg. Napokig keresett valakit, aki vállalkozna, mindhiába. Az ismerősök, amikor édesanyámék arra hivatkoztak, hogy hiszen hát édesapám sokat megtett a szerbekért, azt válaszolták, hogy:

– Sada su to drugačija vremena. (Most más idők járnak.)

Emlékezés egy gyilkosságra

„Azért üzentem önnek, mert szeretném elmondani egy gyilkosság történetét, amelynek szemtanúja voltam. Nemcsak én, hanem sok más is, az esemény egy részéről jegyzőkönyvet is készítettünk.

Zomborban engem besoroztak, és beosztottak abba az egységbe, amelynek a hivatalos szerb elnevezése: Komanda bataljona dopunskog centra glavnog štaba Vojvodine NOV i POJ, parancsnoka egy čortanovci gimnazista volt, neve Radojević Milorad, a beceneve pedig éppen ezért Đak, vagyis diák. (Az egység magyar elnevezése: NOV – a Narodnooslobodilačka vojska – Népfelszabadító Hadsereg rövidítése, a POJ a Partizanski odredi Jugoslavije – Jugoszláv Partizán Alakulatok – rövidítése. A nyilatkozó személy tehát az akkor reguláris jugoszláv hadseregnek tekintett NOV és POJ vajdasági főparancsnoksága alá tartozó harmadik zászlóalja kiegészítő központjának a parancsnoka mellé volt beosztva. – M. M. megj.) A komesszárunk Stojan Andelić volt, ő is szerémségi, ha jól emlékszem, Mandelos faluból. A parancsnok helyettese Trivo Trifunović, szintén szerémségi, Kuzmin faluból. Végül volt egy tiszt még, akinek az egyik nevére emlékszem, a rangja alighanem alhadnagy, a neve pedig Srđa. Ő vallatta az embereket. Szintén szerémségi volt. A központnak több főnöke volt. Ezek főnöke Slavko Konstatinović mitrovicai partizán, beosztottjai pedig egy testvérpár szintén Mitrovicáról: Stevan és Nenad Sisojević, valamint én. A kivégzésben részt vett egy tejelesszájú bosnyák partizán, neve Milivoj Marić, valamint a zászlóalj intendánsa (hadbiztos), Stipan Kusturin zombori lakos, a Konjović utcából.

Az egységbe úgy kerültem, hogy mozgósítottak Monoštoron (Monostorszeg) 1944. november 26-án. Velem együtt a környékről ott voltunk körülbelül kétszázan. Két hétig Apatinban voltunk a Nagy iskolában, onnan december 10-én átvezényeltek bennünket Zomborba, a Sokolski domba, a mai Partizan épületében szállásoltak el bennünket. Voltak velünk ott még sztapáriak, és újabb monostori mozgósítottak, ezúttal már összesen vagy hatszázan. Felsorakoztattak bennünket, és kiszólitották az altiszteket, ezeket beosztották az ott kialakított századok századparancsnokává. Amikor ez megtörtént, a parancsnokunk fennhangon megkérdezte, ki tud gépen írni. Én ugyan csak annyit értettem a gépiráshoz, hogy két ujjal éppen megtaláltam a betűket, mert édesapámnak volt a háznál írógépe, ennek ellenére beváltam, mert senki sem akadt, aki ennél többet tudott volna a jelenlevők közül. Ennek köszönhettem, hogy bekerültem az írnokok közé. Szerbül és horvátul jól beszéltem, mert a családknak egyaránt voltak barátai a magyarok, szerbek, horvátok, németek és zsidók között.

A mozgósított és most már beosztás szerint számon tartott katonák ellátása förtelmes volt. Rossz volt az élelmezés, tisztálkodásra nem volt

lehetőség, eltetvesedtek, nem volt ruházatuk, kiütoött közöttük a flekktífusz, emiatt egyre többen szöktek meg. Két szökevényt elfogtak, nevükre is emlékszem: Kéri András és Petar Aćimović. A magyarról annyit tudok még, hogy valahonnan a Tisza mellékéről került társaival oda közénk. Vallatták őket, mert az volt a feltételezés, hogy valaki szervezte a szökevéseket. A vallató tiszt szadista kegyetlenkedéssel élte ki magát a kínzásukban. Emlékszem, hogy egy alkalommal a fülem hallatára azt mondta:

– Daj onog velikog. Bolje ga mogu tući. (Hozd azt a nagyobbikat. Jobban verhetem.)

A nagyobbik történetesen a magyar katonaszökevény volt. Vallatója odarendelte maga mellé, ráparancsolt:

– Zini! (Tátsd ki a szád!)

A szerencsétlen kitátotta, mire ez belenyúlt öklével a szájába, az persze ökrödött és hányt, erre föl bikacsökkel verte, majd ráparancsolt, hogy feküdjön le. Hanyatt feküdt előtte, ő meg csizmája sarkával gyomorszájon rúgta. Az ember ettől mint a kifli felgörbült. Ez többször megismétlődött. Slavko, a főnök mesélte, hogy harmadnap, amikor ismét elővezették a két megkínzott embert, nem lehetett már felismerni őket. A kínzóik egymás között tanakodtak:

– Šta ćemo sa ovima? (Mit kezdjünk ezekkel?)

– Pobićemo ih. (Agyonverjük őket.)

Hajnalban kocsin kivitték őket a csatornapartra, és ott megölték őket. A kocsis, aki kivitte őket, Marko Bešlin monostori illetőségű ember volt. Kusturin ma is él még. Ő időközben élt egy ideig Ausztráliában, de hazatelepedett.”

A nyilatkozattevő véleményt mondott arról az állításról, hogy Zomborban ebben az időben háromezer embert likvidáltak.

„A fenti példából látni, hogy milyen könnyen ment két ember likvidálása. Mivel írnok voltam, tudom, hogy ennek a két embernek a kivégzéséről sehol semmilyen feljegyzést nem készítettünk, sehol senki nem számolt el velük, sehol senki nem mondta ki a halálos ítéletüket, pedig akkoriban már több mint másfél hónapja, hogy a partizán hadsereg ellenőrzése alatt állt a vidék. A Krónics-palota nemcsak akkoriban működött, hanem még tavaszon is. És nemcsak a magyarokat likvidálták onnan, meg nemcsak zomboriakat, hanem az egész környékről hordták oda az embereket. Nyilván ennek következménye, hogy az épület mai napig is rémséges emlékeket ébreszt mindazokban, akik hallottak róla. Szolgálni tudok néhány példával, hogy mi minden történt ott, azonfelül,

hogy – mint a fentebbi példából látható – másutt is végeztek ki embereket, akikkel senki sem tartozott elszámolni. Így történhetett meg, hogy emberek sokasága tűnt el akkoriban, és hogy az eltűntek számát ezrekre teszik. Adam Krajačić monostori illetőségű polgár a kivégzők között volt, tudomásom szerint ma is él még.

Tudomásom van arról, hogy ott végezték ki azt a Falcione Sándort, aki a mezőgazdasági iskolát ajándékozta Zombornak. Kétszáz hold földet adott vele, meg az épületet és a Čiro-féle szállást, amely ma is áll még a monostori út mellett. Ennek fejében csupán azt kérte, hogy évente járadékként kapjon hat vagon búzát, és megkapja a titkos tanácsos címet, s az ezzel járó méltóságos úr titulust. Ennek megszerzése után díszmagyarban járt-kelt, és az ünnepeken szerepelt. A sárvári fogolytáborból kiváltott egy szerb asszonyt cselédnek. Ezt az asszonyt dühében egyszer megbotozta. A fordulat után az asszony feljelentette, Falcione bekerült a Krónics-palotába, ahol Stojan Petrov, becenevén Bugar elevenen megnyúzta, a feleségét pedig megfojtotta. Petrov tudomásom szerint él még. A Krónicsban a foglyok között ott volt Milivoj Petrović, az író testvére, az volt a bűne, hogy királpárti volt. Ő mesélte, hogy akinek Stojan így csinált az ujjával (karját szemmagasságba emelve mutatoujjával a szokásos módon hívó jelet mutat – M. M.)

– Ej! Ti, ptico! (No, te, jómadár) – az nem jött vissza.

Ismerem Velker Tóni cservenkai téglagyáros történetét. Ő a németekkel elmenekült, de a felszabadulás után visszasettenkedett a faluba, és éjjel kopogott a háza ablakán. Elfogták, és a Krónicsba kísérték. Kivégezték. Nem volt bűne, csak gazdag volt.

A kivégzett embereket tudomásom szerint a városon kívül temették el. A Sztapári úton kifelé haladva jobbra van a radiátorgyár, azon túl van egy akácós, abban van egy nagy tömegsír.

Tudok még egy példát, hogy történt a tömeges felelősségre vonás, illetve, hogy milyen hajszálon múltott, hogy egy-egy csoport embert kivégeznek-e vagy sem. Élt Monostoron egy Marin Milankin nevű kovácsmester, régi kommunista. A faluban a háborús bűnöket vizsgáló bizottság összeszedett nyolcvan magyart, s elhatározta, hogy kivégzik őket. Már mindenki tudta, hogy lesz Monostoron ugyanolyan magyarirtás, mint amilyen Bezdánban volt. Ez a kovács kiment a Falcione-tanyára, ahol valamilyen katonai parancsnokságnak volt a székhelye, és panaszt tett az ellen, ami a faluban készült. Innen küldtek egy lovas tisztet Bezdánba is, aki megakadályozta a további vérontást, és megelőzte, hogy Monostoron

ugyanazt elkövessék. A kovács sosem mesélte el a történeteket, hanem élt Monostoron egy Toso nevezetű orosz emigráns, írnokoskodott a faluban, abban az időben pedig tolmács volt az orosz parancsnokság mellett. Ez jelen volt a kovács küldetésekor, akkor is tolmácskodott. Tőle származik az információ, akárcsak az az adat, hogy Bezdánban 120, Zomborban pedig 3000 ember veszett el abban az időben.

SZIVÁC

(Sivac)

A sírhely: M mint magyar

Szivácon a két temető között van egy másfél dülő hosszú szántó, amelynek azonban csak egy taposott úttal kettévágott hosszabb részét művelik; a rövidebbet, azt, amely a szerb temető felé esik, nem. Benőtte valami hitvány, semmirevaló bozót, gyom. Errefelé a helybeli magyarok nemigen járnak. S azok sem, akik minden esztendőben rendszeresen eljönnek megkoszorúzni a magyar temetőben álló Szenteleky-síremléket. Pedig ha erre tévedne valaki, sok érdekes dolgot láthatna. Az egyik, ami a magyarokat kevésbé, a németeket azonban annál jobban érdekelné, hogy a magyar temető egyik szélén ott állnak még ma is azok a dombocskák, amelyek mindössze jó fél méterre emelkednek a talaj szintje fölé.

Sem sírkereszt, sem egyéb síremlék nem látható rajtuk. A domb alatt kripták vannak, valamikor a sziváci németek ide temetkeztek.

Még távolabb a katolikus temetőtől, a szerb felé van az az elvadult, bokros rész, amelyet a sűrű bozót miatt meg sem lehet közelíteni. A helybeliek úgy tudják, hogy itt van egy többször tíz méter hosszú, M alakban megásott sírhely, benne azok a sziváci magyarok, akiket a felszabadulás első napjaiban összeszedtek, egy ideig a raktárban – a magazinban – fogva tartottak, majd félig agyonverve ide kihozták, a kiásott sírba belelővöldöztek, és itt betemettek.

Ne tudják, hogy én mondtam

„Hatvanéves elmúltam, itt is születtem, itt mentem férjhez. Nem akarom, hogy a nevemet említse. Itt élünk közöttük, ne tudják, hogy én mondtam el, mi történt. Erről sem velük, sem más idegennel soha nem szoktunk beszélni. Magunk között is csak ritkán. A halottainkat, mindenki a magáét és magában gyászolja, még azt sem merjük vállalni, hogy titokban megkoszorúzzuk azt a helyet, vagy hogy a hozzátartozóink sírjá-

ra vagy annak akár csak a közelébe is virágot vigyünk. Gyászmisét sem szoktunk rendelni nekik. Ez egy nagy titok.

Akkor még lány voltam. A mi családukból elveszett: Nagy Imre, 1899-ben született, Nagy József, nem tudom, hánybeli; fia József, 1924-ben született, és Nagy Ferenc, 1910-es születésű. Valamennyien földművesek voltak.

Mihozzánk egy sötét éjjel jöttek értük. Két helybeli szerb fegyveres. Kiabáltak az utcáról, hogy menjen ki. Nálunk nem volt statárium vagy razzia, szabadon lehetett az utcán közlekedni, már akinek abban az időben oka volt rá. Akkor elvitték, és halottak napjára a többiekkel együtt eltüntették. Ő valami kivételes helyzetben volt, mert míg a többiek, attól kezdve, hogy elvitték és a magazinba bezárták őket, nem jöhettek ki onnan, csak amikor a temetőbe vitték vagy terelték, neki azonban nem kellett a magazinban aludnia, hanem a községi istállóban a lovaknál, azokat kellett gondoznia, mert a németek elmentek, és a lovak ellátatlanok maradtak. Innen az istállóból haza is engedték, de nyomban vissza kellett mennie. Napközben rendszeren hazajárt ebédre. Aznap, amikor utoljára itthon volt, valamit már sejthetett, mert jelezte: lehet, hogy másnap nem jöhet haza. Ez mindenszentek napján volt. Akkor este elvitték őket is a magazinba úgy alkonyattájt; ez valami németé volt, rendes gabonaraktár, ma is áll az épület. Aznap éjjel eltűnt onnan mind a hetvenkét ember, akiket addig ott fogva tartottak. Egy másik rokoni ágon szintén többen eltűntek: Bódis József (1904) és Bódis Lajos (1909). Velük volt (XY), aki ma Moravicán él. Ő onnan szaladt el, amikor vitték őket kivégezni. Az apjával volt egybekötve, de sikerült a keze fejét kihúznia, és amikor a temetőbe értek, akkor megszökött. Valamivel őelőtte megszökött egy másik is, annak a neve Simó Sándor. Ez vadór volt. Részleteket nem tudok mondani róla, hogyan történt, de ő nyilván tudta a puskát kezelni, és szökés közben ráment a bunkerre és ott kilőtte a benne levő partizán szemét, azután megszökött. A magtárban a többiekkel ott volt még Csanádi Imre, őt kiengedték, elment a Petőfi brigádba, és elesett; Sadzakov Nevena vette ki a halálra ítélték sorából. Nevena férjét a magyarok lelőtték. A sziváci csendőrök meg rendőrök körülvették a szállást, amelyiken volt, és főszozlították, adja meg magát. Ő ehelyett kidobott egy kézigránátot, de nem robbant fel. Közben kiugrott az ablakon, és ekkor lelőtték. A magyarok egyébként hat személyt végeztek ki itt Szivácon.

A magazinban levőkkel nem beszélhettünk, de azért kiszivárgott, hogy verik őket. Azt én itt a családban hallottam tőle, a hazajáró hozzám tartozótól, hogy a temetőben előre kiásatták velük az M alakú sírt. Aznap reggel, amikor

elvittek őket, sokan vittek nekik enni, de eltűntek onnan a rabok. Beszéltek itt, hogy a sintértelepen van egy nagy kút, vagy volt, azt is teledobálták tetemekkel.

Ahogy meghallottam, hogy eltűntek, kisettem a temetőbe, oda, ahol hallottam, hogy megásatták velük az M alakú gödröt. Mindjárt odamentem a gödörhöz. Nem volt ott senki, a gödör be volt temetve. Nem volt megcsinálva domborúra, hanem laposra volt taposva. Méghozzá olyan gondosan volt megcsinálva, hogy a sárga földet mind alulra dobálták, fönt meg csak a feketével betakarták az egészet. De hogy mi történt, arról olyan árulkodó nyomok maradtak másnapra, amiket én a saját szememmel láttam. Láttam a földön egy darab észet. Környes-körül meg kötél-darabok heverték. Tokodi József sintérről beszéltek, hogy egy részüket ő hordta oda ki, akik már félholtak voltak. XY, aki megszökött, sosem mesélt róla részleteket, mindig azt beszélte, majd ha eljön az ideje, akkor mindent elmond.

Mi még nagyon félünk. A mi halottainkat nem nyilvánítottuk holtta, nem volt rá szükség, mert örökségünk nem volt, a vagyonunkat elvették. Sok özvegy hajlandó lett volna később megvenni a férje házát, de nem engedték meg.

Mi mindig a szerbek között laktunk, nem emlékszem, hogy köztünk valamilyen gyűlölködés lett volna.”

Így veszett el halottak napjára hetvenkét sziváci magyar. Sem siratni, sem gyászolni, de még csak holtta nyilvánítani sem merik őket.

Baranyi Piroska

Újvidéken él a Szivácról elszármazott Baranyi Piroska, Skorutyák Károly özvegye. „Apám egy szerb ismerősünknek köszönhetően megmaradt, de apósom odaveszett. Apám mozgósítva volt a magyarokhoz, de megszökött, és hazajött. Kinn élt a tanyán, néhány nap múlva gondolt egyet, hogy bemegy a faluba, Szivádra. Útközben találkozott ezzel a szerb ismerősével, az elképedve vette tudomásul tőle, hogy a faluba akar menni. Azt mondta apámnak: Imre, ja te video nisam. Idi kući i ostaj. Ako si nekom opsovao mater, sad će te ubiti. (Imre, én nem láttalak. Menj haza és maradj ott. Ha valakinek szidta az anyját, az most meg fog ölni.) Apósom családjából négyen veszttek el. SKORUTYÁK Antal, a tejgyáros, idősb SKORUTYÁK Károly és a sógora, Bacsó Lajos. Károly, a férjem apja néhány napig rejtőzködött a házukban, de elment egyszer hozzá egy látogató, és azt mondta neki, mit bujkálsz. Előjött, még aznap

elvitték, és a többiekkel együtt ki is végezték. Elveszett Dragics Tibor boltosinas, volt egy nagybátyám, azt egy orosz tiszt vette ki a többiek közül a magazinból. Ő mindent látott, amit a Csurogról érkezettek velük csináltak. Mérő Jenőnek, az állatorvos fiának az ujjait levagdosták. A magazin közelében volt Jovo Gajin vendéglős háza. Ő ott a magazinban valamilyen intézkedési joggal rendelkezett, de nem volt véres a keze.

Egy évvel az események után a fia a magazin előtt főbelötte magát.

A kivégzések utáni első időben nem volt szabad a helyet megkoszorúzni, akkoriban még meg is verték, aki ilyesmit próbált. A hatvanas években azonban már a megboldogult férjem is és mások is nyíltan kijártak oda, hatalmas mennyiségű gyertyát meggyújtottak, és a férjem még általában szavalt is. A Szózatot. Mind azt a részt ismételte: Bölcsöd az, s majdan sírod is, mely ápol s eltakar. Amikor ezt mondta, kezével végigmutatott a tömegsír fölött, mutatva, hogy ott vannak eltakarva.”

Aki a sír széléről szökött meg

„Tőlem már többen kértek nyilatkozatot erről, de mindenkit kereken visszautasítottam. Tudom, hogy valamikor el kell mondani, de abban nem vagyok biztos, hogy már eljött az ideje. Mindent elmondok, ahogy emlékszem rá, de a nevemet, nyomatékosan kérem, ne említse meg.

A mi familiánkból odaveszett az édesapám és két nagybátyám. Nem merem már határozottan állítani, de úgy tudom, hogy összesen 71 magyart végeztek ki.

Ennek alapján próbáljunk további adatokhoz jutni. Szivácon 1948-ban 1271 magyart számoltak meg; tekintsük úgy, hogy ennyien voltak 1944-ben is. A kivégzettek mind munkaképes férfiak voltak, tehát átlag 20–60 éves korúak. Vegyük úgy, hogy a lakosság fele része férfi, s vegyük úgy, hogy a 20–60 évesek teszik a férfilakosság felét, ez azt jelenti, hogy a 71 férfit valamivel több mint háromszáz személy közül válogatták ki, tehát körülbelül minden ötödik életerős férfilakost. – M. M.)

Két fegyveres jött értük a tanyára. Velük kellett mennem nekem, aki akkor 21 éves voltam, mindössze fél éves házasságban, magyar katonaszökevény és édesapámnak, aki akkor már túl volt a hatvanon. Két hétig tartottak bennünket fogva a magazinban. Tulajdonképpen sejtem, hogy miért kellett elmennünk. Járt nálunk korábban egy szerb szomszéd, és követelte tőlünk a jószágot. Mi nem a saját tanyánkon laktunk, hanem béreskedtünk más tanyáján, akik elmenekültek. Ha odaadom neki a jószágot,

abból baj lehet, mert majd még azt hiheti valaki, hogy eladtam. Mondtam ennek a követelőzőnek, hogy hozzon a községházáról írásos parancsot, akkor viheti a jószágot. Nos, ilyet nem hozott, mert ő magának akarta az állatokat megszerezni, hanem emiatt elhurcoltatott bennünket. Ezt bizonyítani persze nem tudom, de mivel az e körüli vitánk és az elhajtásunk gyors egymásutánban következett, én ebből következtetek így.

A magazinból időnként kiszólitottak valakit vagy valakiket, s akit így kiszólitottak, az vagy visszajött, vagy nem, s aki visszajött, azok közül sokan jól össze voltak verve. Meg időnként újabb embereket is hoztak közénk. Hogy kik voltunk ott akkor, azt tudtam, mert egy-két alkalomszerűen elfogott személytől eltekintve a többieket mind ismertük. Ott volt közöttünk Mudri Józsi bácsi, rendőr. Azt lefektették a padlóra, a lábát felemeltették, és a talpát úgy összeverték, hogy többet nem is tudott a lábára állni. Meg másokat is elverték. Fölsorakoztattak ott bennünket, és akkor bikacsökkel, gumibottal sorban vertek bennünket.

Egyszer szintén így sorba állítottak bennünket, és akkor megszámoztak. Azelőtt sosem történt ilyen, hanem csak úgy hordták ki-be onnan az embereket, és senki sem kérte számon, ha valaki nem jött többé vissza. Ekkor nagyon megijedtünk, hogy no, végünk. Ez halottak napja estéjén történt. A magazinból áthajtottak bennünket a Sokolski dom pincéjébe, tulajdonképpen az öltözőjébe. Ott kiadták a parancsot: Skidaj se! (Levetkőzni!) Ki alsónadrágra, ki teljesen meztelenre volt kénytelen levetkőzni. A domban meg terített asztalok mellett folyt a dáridó. A pincében összekötözték bennünket kettesével, és azon pucéran keresztülhajtottak bennünket a termen, amelyekben a fegyveresek dáridóztak. Engemet az édesapámmal kötöttek össze dohánymadzaggal. Kihajtottak bennünket a domból, ott már szekerek várakoztak ránk. Azokra föl kellett kapaszkodnunk. Mi éppen egy általbeli szomszédunk, szerb ember szekereére voltunk kénytelenek ülni. Ez az ember persze jól ismert minket, és mi is őtet. Édesapámmal nem sokkal korábban együtt csempészte a dohányt. Úgyannyira együtt, hogy amikor édesapámat elkapták és bezárták, akkor ez a szerb ember váltotta ki. Persze hogy váltottunk vele néhány szót a kocsin, de ő csak azt mondogatta, hogy: Pa šta ti ja mogu već? (Mit tehetek én már érted?)

Aznap délelőtt néhány társunkat kiválasztották közülünk, és velük megásatták a sírunkat. Én nem tudok arról, hogy ez csakugyan M alakú volt-e, mint mondják, mert amikor ott álltunk a sír szélén a kivégzésre várva, akkor olyan sötét volt, hogy nem láthattam, arra meg nem emlékeztem, hogy akik ásták, azok mondtak-e arról bármit is, hogy milyen gödröt ásattak velük.

A szekereken egyenesen a szerb temető mellé vittek bennünket, ott azon meztelenül fel kellett sorakoznunk a gödör szélén. Hátunk mögött volt a gödör, szemben velünk a fegyveresek, elég sűrűn egymás mellett és elég közel hozzánk, mert koromsötét volt. Mire mi odaértünk, akkorra nekem már sikerült leoldanom a kezemet édesapám csuklójáról, és vártam az alkalmas pillanatot, hogy meneküljünk. Nem volt már kétséges, hogy mi a szándékuk velünk, hogy innen csak szökve lehet menekülni. Én akkor jó erőnlétben voltam, hiszen nem sokkal korábban szöktem meg a magyar hadseregből, édesapám azonban már kevésbé volt fürge, hiszen jóval idősebb volt nálamnál.

Amikor úgy ítéltem meg, hogy itt az alkalom, akkor csak annyit súgtam édesapámnak, hogy: Megyünk. S már vágattam is a szemben álló fegyveresek sorfala előtt. Az egyik ór közvetlenül mellettem állott, olyan nagyon meglepődött, hogy nem volt érkezése sem elkapni, sem elgáncsolni, de rám lőni sem. Valószínű, hogy sem ő, sem a többi ór azért nem lőtt mindjárt rám, mert esetleg egymást találták volna el a sötétben. Mindenesetre nagy zűrzavar támadt, s a golyók csak akkor kezdtek körülöttem csapkodni, amikor már kiszaladtam a két sorfal közül. De akkor meg mint a záporosó, hullott a golyó körülöttem. Feltételeztem azt is, hogy az öröknek nemcsak miattam volt gondjuk, hanem amiatt is, hogy a többiek nehogy kövessék példámat, és én úgy gondolom, hogy amint én elkezdtem futni, a többieket már lövöldözték is bele a gödörbe. Ezt az erős fegyverropogásból meg az egyéb hangokból gondolom, mert hátranézni nem volt érkezésem, nem is gondoltam rá, hiszen az volt minden gondolatom, hogy csak elérjem a temető árkát, abba belevetem magamat, és ott már nem érhet a golyó.

A temető árka két irányba vezetett. Egyik a temető köré, a másik meg ki a határba. Én persze kifelé tartottam, és ki is jutottam. A tanyáknak vettem az irányt, futva, csak a közbeeső két dűlőút mellett álltam le, hogy körülkémleljek, nehogy valami járőrbe vagy akárkibe belebotoljak. A tanyán bezörögtem az ablakon, és édesanyámtól ruhát kértem. Mondtam, hogy mindennek vége, édesapám odaveszett. Amikor elindultunk, akkor ő is tett néhány lépést, de nyomban utána, mintha azt hallottam volna, hogy felkiált: Jaj, fiam. Azután nem neszezett már mögöttem. Nem is nagyon hallhattam, mert azt az éktelen géppisztolyozást, azt a nagy lármát!

Nem mertem otthon tölteni az éjszakát, hanem átmentem apósomékhöz, ők egy németnek a tanyáján voltak béresek. De ott sem maradtam

soká, hanem átmenekültem a moravicai határba a Pilák-tanyára. Itt voltam egy ideig, azután újév táján hazamentem, és január közepéig ott rejtőzködtem, akkor alighanem valaki feljelenthetett, mert jöttek értem, és elfogtak Branko Bikickihez vittek be Szivácra, ő alaposan elvert, és másodmagával szekéren bevitt Zomborba. Ott valaki felelősségre vont, mondván, hogy tudom-e miért vagyok itt. Addig-addig faggatott, hogy a végén kiböktem: Azért, mert magyar vagyok. Mire ő: Katonaszökevény. Hát én csakugyan az voltam, a magyar hadsereg szökevénye, amiért ha azok elfognak, nem kerülöm el a halált. De ezt itt nem úgy értették, hanem hogy nekem be kellett volna rukkolni; mondta is így Bilicki. Na de ha kivégeznek, akkor hogyan rukkolok be? Annyiban maradtunk, hogy ez egyszer megbocsátanak, de ha még egyszer megszökök, akkor már nem lesz kegyelem. Így lettem önkéntes.

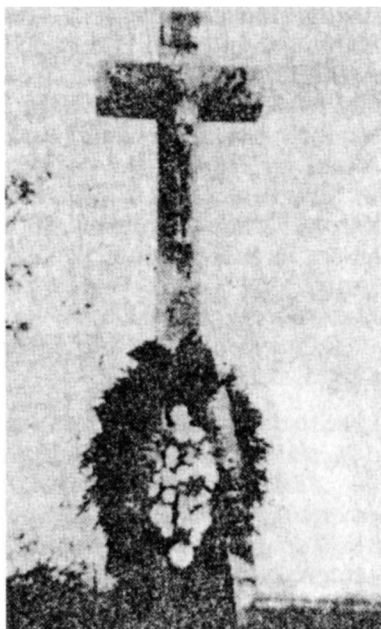
Álmomban néha még most is menekülök. Fölradiok, ki vagyok mérülve. Újraálmodom azt, amiről soha senkinek, sem a feleségemnek, sem a családomnak nem mondtam el semmit.”

A mi golgotánk

Cifra Tibor jelenleg szabadkai lakos ott volt a magazinban azzal az összesen 73 magyar férfival, akiket faluszerte összeszedtek. Közülük ketten megszöktek, egyikük az a személy, aki névtelenül nyilatkozott, s akinek a visszaemlékezését idéztük. A másiknak a nevét sem hozhatjuk az érintettek tilalma miatt nyilvánosságra.

A befogottak közül időközben öt személyt kiengedtek, általában be-folyásos szerb ismerőseik közbenjárására. Ezek: Csanád Imre, aki a petőfistákkal elesett nem sokkal később, Horváth István, akinek a közis-mertebb neve Bohóc Tata, Papp József, a másik azonos nevűtől megkülönböztetésül baraallatinak szokták nevezni, és végül Cifra Tibor, akit előző napokban annyira összeverték, hogy féltő volt, hogy hamarosan kiszerved. A partizán rabtartók valamelyik parancsnoka látván a teljesen magatehetetlen embert, megparancsolta a többieknek, hogy ezt az embert vitessék el onnan, ne haljon meg az ő kezük alatt. Kiengedése után náluk összejött néhány asszony, akik a férjük után érdeklődtek, és Cifra segítségével összeállították az alább következő névsort az áldozatokról. Cifra tehát az áldozatokkal együtt volt kivégzésük előtti nap reggeléig, minden kínzásnak szemtanúja is és szenvedő alanya is volt. A lista elkészülése után, közvetlenül a kivégzések másnapján vagy harmadnapján az asszonyok koszorút fontak, amelyet a temető szélén álló kálvária kereszt-

*Ez a mi golgotánk – írta a szivácsi temető
kálváriakeresztjéről készült fénykép eredetiére
Papp Józsefné szivácsi özvegyasszony. A kivég-
zett szivácsiak hozzátartozói ide szokták helyezni az
áldozatoknak szánt koszorúkat*

jére helyeztek. A koszorú felirata: Emlékül szeretett édesapáinknak. A megkoszorúzott keresztről fénykép is készült, amelyet Papp Józsefné Drobnyik Mária megőrzött, a hátuljára ezt a két szót írta: A mi golgotánk. A kivégzés napján a keresztet azóta is megkoszorúzzák.

Papp Józsefné is ott volt a listát összeállító asszonyok között, a névsort átmásolta magának, és beletette egy levélborítékba, amelyre kívülről azt írta: villanyszámlák, hogy senki se gondolja, ott őrzí a fontos dokumentumot, amiről még a legközelebbi hozzátartozóinak sem volt tudomása. Soha senkinek sem beszélt róla.

A szivácsiak névsora:

1. Alföldi Ferenc, 2. Bacsí Lajos, 3. Balogh Károly, 4. Baka János, 5. Bódis Lajos, 6. Bódis József, 7. Bocskovics István, 8. Breznyák István, 9. Breznyák József, a fentebbi fia, 10. Burger Jakab, 11. Buza András, 12. Cifra András (kiengedték), 13. Cifra Péter, 14. Dávid János, 15. Dragity (Daruhalmi) János, 16. Dragity István, 17. Drobnyik István, 18. Domján Mihály, 19. Farkas János, 20. Farkas István, 21. Farkas János és fia 22. ifj. Farkas János, 23. Farkas Pál, 24. Horváth András, 25. Merkel Mihály és

fiai: 26. Horváth József és 27. Horváth Mihály, 28. Horváth (István?), 29. Hunsinger Anton, 30. Hunsinger Heinrich, 31. Jovanović Pera, 32. Juhász Antal, 33. Klebecskó István, 34. Kubala (?), 35. Lavró András, 36. Mándity István, 37. Pavlik Mihály, 38. Mezei János, 39. Mérő Jenő, 40. Modrich Anton, 41. Mudri Antal, 42. Nagy József és fia: 43. ifj. Nagy József, 44. Nagy Ferenc, 45. Nagy Imre, 46. Papp József, 47. Rigó Péter, 48. Siflis Péter és fia: 49. Siflis István, 50. Skorutyák Antal, 51. Skorutyák Károly, 52. Stieb Ferdinánd, 53. Szalai János, 54. Szalai Imre, 55. Szabó István, 56. Szobek Péter, 57. Sztrikovics Ádám, 58. Tóth István, 59. Teer (Antal?), 60. Trenka János, 61. Turi Péter, 62. Uglík Péter, 63. Városi János, 64. egy cservenkai, 65. egy csurogi, 66. egy csurogi.

Rajtuk kívül le volt még tartóztatva az az öt, akiket kiengedtek, és az a kettő, akik megszöktek.

GOMBOS

(Bogojevo)

Loboda Gábor cikke az eszéki Magyar Képes Újságban

(Megjelent 1990. október 11-én. Részlet.)

„Amikor negyvennégy késő őszen a Vörös Hadsereg és a partizánalakulatok felszabadították a falut, s megalakult a helyi hatalmi szerv, a népfelszabadító bizottság, megkezdődtek az éjszakai rázórgatések.

Az éj leple alatt elhurcolták a falu legtekintélyesebbjeit. Az összeszedettek között a település krémje, az értelmiség volt(...) (Loboda Gábor közöl egy névsort, amelyről azonban utólag kiderült, hogy nem pontos. – M. M. megj.)

(...)

Id. Cselenák Pál kovácsmestert azért vitték el, mert megverte, meg-rugdosta valamelyik katonatiszt lovat.) A népfelszabadító bizottság elnöke Branko Zjalić, alelnöke Kosta Mirković volt.

Az adatközlő szerint a megrémített nép sosem említette az esetet.

»Csöndben ment minden. Valójában nem is tudni, az éj melyik szaká-ban vitték el őket. Meg hogy kik.

Sürgősen felöltözni. Kapta mindenki magára a ruhát, és ment. Ment, hogy valahol, talán épp a déli rétbén a partizánúton kiássa magának a saját gödröt.«

(...)

Gomboson egyetlen szélsőséges párt (nyilaskeresztes stb.) sem tett szert népszerűsége. Helyi szervezetet csak mérsékeltek alakíthattak.

Egyéni vagy kollektív bűnökért feleltek a felsoroltak?

A téma tabu.”

A gombosi esethez tartozik, hogy a befogott emberek között ott volt egy Asztalos János nevezetű ember, aki a Futura szövetkezet alkalmazottja volt. Valami módon elintézte, hogy kiengedjék, ám ekkor helyette

másvalakit kellett a kivégzendők közé sorolni, mert meghatározott létszámú embert kellett kivégezni. Így veszett el a véletlenül közéjük került Maros János, akit úgy vittek a többiek közé, hogy az apósát, Komáromi István kereskedőt keresték, a vő azonban ugyanabban a házban lakott, és a Marost kereső partizánok a hálószobában meglátták őt is. Megkérdezték, hogy hívják, a hallott névvel a partizánok nem tudtak mit kezdeni, majd végül úgy határoztak, hogy menjen ő is velük. Elment, s vissza sem tért többet.

Feljegyezték, hogy kik voltak a faluban akkor az ügyintézők: Branko Zjalic piktor, akinek az első felesége, Szűcs Mária magyar asszony volt, Bodrik József, dr. Baumgarten Antal és Simić jegyző. Zjalicról tudni, hogy a magyar hatóságok bezárták és megverték. Dr. Baumgartenről pedig, hogy később felakasztotta magát.

Ádám Józsefné Vrablica Mária

Az özvegyasszony ma is ott él, a gombosi híd közelében, az egykori mészegető mellett, ahonnan a férjét 46 évvel ezelőtt minden ok nélkül elvitték, és sohasem került elő. Az apai ágon szlovák, az anyain német származású 77 éves asszony így adta elő az esemény utótörténetét:

„Ninkov Žarko partizán gyakran járogatott erre, nekünk még segítkezett is, apósom többször szoba állt vele, hogy faggassa. Apósomat a fia érdekelte. Úgy lettek bizalmasabbak egymáshoz, hogy apósom kérdezte:

- Okle si? (Honnan való vagy?)
- Iz Stapara (Sztapári.)
- A čiji si ti? (Ki fia vagy?)
- Žarka Vukova, Vrgin. (Žarko Vukové, Vrgác.)

Mire apósom elmondta, hogy ő ott volt aljegyző, nagyon jól ismeri az apját, mert az meg bíró volt ugyanakkor. Májusig már egészen jóba lett apósom a partizánal, akkor megkérdezte:

- Žarko! A gde je moj sin? (Žarko, hol a fiam?)
- Ne znam, Sepi bači, raspitaću se. (Szepe bácsi, nem tudom, majd érdeklődöm.)

Mindenszentekkor készítettem fehér krizantémból egy nagy koszorút az uramnak. Žarko meglátta, és megkérdezte, hogy hova teszem, hiszen hát azt sem tudom, hol van eltemetve. Én meg azt válaszoltam neki, hogy kiviszem a temetőbe, és ha lesz egy olyan sírkereszt, amelyikre nem tett még senki, hát arra helyezem. Erre ő megjegyezte, hogy mondana nekem valamit, de fél, hogy az apósomnak eljár a szája. Miután elment, jöttek hozzánk a vízimolnárak iszogatni, és én elmondtam nekik, mit hallottam

*Ádám József, a gombosi áldozatok egyike.
Özvegye annyit tudott meg róla, hogy talán
a szomszédos Sztopér faluban temették el, a
falu központjában, egy udvarban, löbbedmagá-
val*

Žarkótól. Azt javasolták, beszéljem meg vele, hogy vegyen magához egy szálat a fehér krizantém koszorúból, és azt dobja el oda, ahol az uram el van ásva. Meg is beszéltem vele, és hétfői napon el kellett volna mennem Sztapárra a találkozóra, de nem mertem. Megtudták ezt a molnárok, és egy közülük, egy Séfer nevezetű doroszlai elment a megbeszélt helyre, úgy egyeztünk meg, hogy a Jančurevićekhez kell indulni a templom és a volt községháza közötti területről, onnan, ahol most a tűzoltóotthon áll. Ez a Séfer odaállt a kerítés tövébe, mintha vizelne, és közben tekingetett. Ott meg is látta a kerítés tövében eldobott fehér krizantémot. Megtudtam, hogy ott öten vannak elásva, agyonverték őket. Egy korábbi alkalommal Apatinban találkoztam Zjalic Brankóval, és megkérdeztem, hol van az uram. Azt válaszolta:

– On je već na onom svetu. (Ő már amazon a világon van.)

Amíg bízunk abban, hogy majd csak előkerül, megkértem a szomszédban lakó Ferduh Katz nevű szlovén barátunkat, hogy járjon ő is utána. Ő bement Zomborban a Krónics-palotába, és érdeklődött, de röviden lerázták. Azt mondták neki, tűnjön el, nehogy ő is odajusson.

A fiam szokott hordozgatni ide-oda autón. Ha Sztapáron át haladunk, mondom mindig neki, hajtson lassabban ott azon a helyen, hogy egy

pillantást vessek arra. Megállni nem merek. Minden este mondok érte egy imát. Azóta csak egyszer láttam álmomban. Úgy tudom, hogy Timer János, Agacsné 16 éves fia, Lovász János meg Molnár József nyugszanak együtt abban a gödörben.”

A hatóság válasza

Az eltűntek között ott olvashatjuk Komáromi István kereskedő, valamint Maros János MÁV tisztviselő és Menráth Lajos kendergyári tisztviselő nevét. A hármuk közül az első a két utóbbinak az apósa. A Komáromi családra tehát hármás gyász borult. Menráth Lajos özvegye elég hamar tekintélyes hivatalnoki állást küzdött ki magának a tehetségével a hódásági kendergyárban, és innen rövid idő alatt kiemelték a tartományi Kender és Lenipari Főigazgatóság tisztviselőjévé. Ugyancsak özvegy édesanyjuktól időközben elkobozták a kereskedést, sőt a vagyonukat is, mert a bolt államosítása után házkutatást tartottak a lakásán, és ott több reszti kelmet találtak, amire azt mondták, hogy eltulajdonította a boltból – amíg a sajátja volt –, hogy a lányainak adhassa. Emiatt az asszonyt hat hónap börtönbüntetésre ítélték, amit a Titellel átellenben fekvő Kničaninban (Rezsőháza, Rudolfsgrad) le is töltött. Mivel az ekkor már 35 éves asszonyt a sors erősen megviselte, lánya kegyelmi kérvénnyel fordult a tartományi ügyészséghez, s ebben foglalkozik eltűnt édesapjának, férjének és sógorának az ügyével. A kérvényben, amelyet 1948. október 26-i keltezéssel állított össze, többek között ez olvasható: (saját fordításom szerb nyelvről): „Édesanyám, Komáromi Katica politikai és erkölcsi magatartása kifogástalan volt mind a megszállás alatt, mind pedig a felszabadulást követően, aminek igazolására mellékelem a gombosi Községi Népfelszabadító Bizottság által kiállított Bizonylatot, melynek keltezése 1948. szeptember 18. ügyszáma 3080/48, s az a helyi hatóság adta ki, amelynek területén édesanyám születése óta élt.

(...)

Ezenfelül szükségesnek tartom megjegyezni, hogy elhunyt édesapámat (a panaszos férjét) elhurcolták és likvidálták 1944 őszén, jóllehet az itt mellékelte hiteles bizonylat, a gombosi Népfelszabadító Bizottság ülésének 1945. november 29-i keltezésű jegyzőkönyvi kivonata alapján nem volt sem háborús bűnös, sem népellenesség.

(...)

Családunk tehát ártatlanul meglakolt 1944 őszén, mivel elveszítette az apát, Komáromi Istvánt, azonfelül az én férjemet, Menráth Lajost,

valamint legfiatalabb testvérem férjét, Maros Jánost. Akik a mellékelt bizonylat tanúsága szerint úgyszintén nem voltak sem háborús bűnösök, sem népellenesek. Ez a hármas tragédia kétségbeejtő helyzetet hozott ránk, amit kétségtelenül figyelembe kellett volna venni a büntetés kiszabásakor, amennyiben e körülmények az eljáró bíróság előtt ismeretesek.”

A családban megőrzött dokumentumok között nincs jele annak, hogy ennek a folyamodványnak valami eredménye volna. Az özvegyasszonynak le kellett ülnie a büntetést. Lányai azonban túl fiatalok voltak még ahhoz, hogy belenyugodjanak férjük és édesapjuk nyomtalan eltűnésébe, s már a negyvenes évek végén beadványokkal ostromolták a hatóságot, hogy valamit megtudjanak róluk, ha mást nem, hát nyilvánítsák őket holtta.

A családnak a szemtanúk elmondták, hogy az após és a két vő együtt volt a gombosi községháza pincéjében, onnan vitték el őket a partizánok akkor, amikor a többieket is, ennek ellenére a hódásági járásbíróság az alábbi dokumentumot adta ki abban az időben, amikor a Szovjetunióra nemcsak szabad volt, hanem kötelező is minden lehetséges rosszat mondani:

„Hódásági járásbíróság, Ügyszám: R. 578/1953-13

Perenkívüli eljárásban a kezdeményező Maros Erzsébet, szül. Komáromi, zombori lakos, kinek jogi képviselője dr. Alekszandar Pál, zombori ügyvéd, férjének, Maros János gombosi lakos eltűntnek holtta nyilvánítása ügyében a Hódásági járásbíróság 1953. június 9-én az alábbi

VÉGZÉST

hozta. Az eltűnt Maros István gombosi lakost, aki 1914. október 26-án született, Vinkovcin, apja neve János, anyja Anna, szül. Pászti holtta nyilvánítatik 1944. december 31-étől.

Az eltűnt jogi képviselőjének, Pavičević Blažo hódásági ügyvédnek a jogi képviseletért megítélünk 300 dinár díjat Maros Erzsébet zombori lakos terhére.

Indoklás

(...)

A férje 1944 végén el lett hurcolva mint közlekedési hivatalnok a gombosi vasútállomásról a Vörös Hadsereg által, s azóta nem jelentkezett, és nincsen semmi hír afelől, hogy élne.

(...)

Hódáságon, 1953. június 9-én.

M. Pintér bíró s. k.”

A döntés július 2-án lett jogerős az okmányon található feljegyzés tanúsága szerint.

A másik Maros lánynak sokkal többet kellett kilincselnie, míg végre holtta nyilváníthatta férjét, pedig, mint jeleztük, ő eléggé magas rangú tisztviselő lett. Az eljárást még 1951-ben elkezdte az alábbi okmány átadásával:

„A Hadsereg Katonai Bíróságának

Újvidék

Tárgy: Menráth Katica, férjéről keres adatokat.

1937-ben férjhez mentem Menráth Lajos gombosi hivatalnokhoz, s vele együtt éltem Gomboson 1944. november 4-éig, amikor Lajost, a Biztonsági szervek elvitték állítólag Zomborba.

Érdeklődtem, mi okok álltak fenn, és mi készítette a néphatóságot arra, hogy férjemet letartóztassák, de erről semmiféle értesítést nem kaptam, utólag kérdezősködés útján tudomásomra jutott, hogy 1945 január végén törvényes férjemet, Menráth Lajost Zomborban lelőtték.

Ezt az értesülést a címzett Bíróság hivatalnokától szereztem 1946. január 4-én, egyben pedig azt is tudomásomra hozták, hogy erről hivatalos értesítést fogok kapni, tekintve, hogy ezt én követeltem is.

Én semmilyen adatot, hivatalosat nem kaptam Férjemről, Lajosról, tekintve azonban, hogy erre szükségem van házassági ügyem rendezéséhez, kérem Önöket, küldjenek írásbeli értesítést arról, vajon a férjem él-e még vagy csakugyan le lett löve, s ez az Önök írásbeli értesítése azért kell nekem, hogy ennek alapján bejelenthessem halálát, ellenkező esetben kénytelen leszek hivatalos eljárást indítani holtta nyilvánítása érdekében, tekintve, hogy férjem a letartóztatása, vagyis 1944. november 4-e óta egyáltalán nem jelentkezett, és semminemű adatom nincsen arról, hogy él-e még.

Ezeket az adatokat én, Menráth Katica, szül. Komáromi, gombosi, Petőfi Sándor utcabeli lakos keresem, jelenleg állami hivatalnok vagyok Újvidéken, a Kender és Lenipari Főigazgatóságon, lakcímem Varga Katicánál a Jovan Bošković utca 3 alatt.

Kérem, hogy ezen keresetemmel meghallgattatásra találjak, és a keresett adatokat rendelkezésemre bocsássák, mert szükségem van rájuk a házassági ügyeim rendezéséhez.

Halál a Fasizmusra – Szabadság a Népeknek

Újvidéken, 1951. július 30-án.”

Bizonyos, hogy a kérelmező ügye nem intéződött el, mert itt van egy másik okmány, amely végre meghozta a várva várt döntést több mint nyolcévi hiábavaló várakozás után egy másik illetékes szervnél.

„Hódsági járásbíróság R. 94/59 sz.

A hódsági járásbíróság perenkívüli eljárásban Manrád (fy) Katica újvidéki lakos kezdeményezésére férje, Menrád Lajos holttá nyilvánítása ügyében meghozza az alábbi

VÉGZÉST

Manrád Lajos, Manrád Mátyás és Mészáros Julianna fia, aki 1914. április 14-én született, utolsó címe Bački Brestovac (?) halottá nyilvánítatik 1944. szeptember 11-étől.

Indoklás

A folyamodványozó előterjesztette, hogy a fentebbiek szerinti döntést meghozzuk. A bíróság lefolytatta az eljárást, és megállapította:

Az eltűnt Manrád Lajos, született mint fentebb jeleztük, amit az anyakönyvi kivonatból állapítottunk meg, illetve a gombosi Népbizottság által kiadott házasságlevélből. A gombosi Népbizottság által kiadott 02-2244/2-59 számú 1959. április 6-i keltezésű bizonylatból megállapítható, hogy az elhunyt 1944 őszén eltűnt, és mind a mai napig senkinek sem jelentkezett, és senki sem hallott felőle semmi hírt. A kinevezett gondnok, Hodány Antal sem terjesztett be semmiféle adatot az eltűntről, és senki más sem tett hasonlót a JSZNK Hivatalos Lapjában 1959. június 17-én megjelent hirdetmény értelmében.

A fentebbi ténymegállapítás alapján a bíróság úgy találja, hogy helyénvaló a fentebbi végzés meghozatala.

Hódságon, 1959. szeptember 11-én

A végzés jogerőssé vált

1959. szeptember 29-én.”

Galac Viktor bíró

Az eltűnt Maros János élete utolsó egy hónapjában naplót vezetett. Melyik napon kezdte, az nincsen feltüntetve, hanem csak ez: „Egy októberi este vacsora előtt Apuka (a később vele együtt kivégzett Komáromi István kereskedő – M. M. megj.) (...) kijelenti, hogy ha ő fiatalabb lenne, bizony ezeket a háborús eseményeket naplószerűen bejegyezném. Milyen

szép lesz az majd 10–20 év múlva, az öregedő napokban elővenni, és lapozni a múlt válságos és szomorú napjainak eseményeit, történéseit. Elhatároztam, hogy én is jegyezni fogom a magam részére, és azoknak, akik elmenekültek, és itt hagytak mindent, félve a jövőtől, és nem tudni – most még nem – jól választottak-e.”

Azután leírja, hogy ők is becsomagoltak feleségével, akit hol Pötykösnek, hol Pöttyösnek becéz, elkészítettek három nagy utazóládát, bele is csomagoltak, s kimentek a gombosi állomásra, hogy elindulnak a vakvilágba, ott azonban meggondolták magukat. „Menjünk, maradjunk, menjünk, maradjunk? Száz és ezer kérdés, csak a Jóisten megsúgná a helyes gondolatot. Maradunk, döntöttem. Pötykös félve és boldogan visszamegy a kocsival, én pedig Gyusziékkal kirakom a ládáimat.”

Elmegy az utolsó vonat is, egy ideig nincsen forgalom, de a vasútállomás alkalmazottai rendszeresen járnak munkára, söprögetnek, takarítanak, karbantartják a rájuk bízott vagonot.

„1944. X. 26. Ma reggel pálinkafőzés van. 9 óra körül kimegyek az állomásra, mert tegnap jelezték, hogy ma délelőtt egy mozdony jön Zomborból. 11 órakor Szond bemonджа, hogy eljött a mozdony. Kimentünk a térre, és 3 védő kocsit, mozdonyt és egy utánfutóval megérkezett a várva várt első vonat. Már nagyon vártuk. Meg is érkezett ránk meredő golyószórókkal és puskákkal. A mozdony tele volt zombori szerb vasutasokkal: Lenardić, Vujković stb.

Az utánfutókocsiban 15–20 partizán vörös csillaggal. Leszálltak, és üdvözölték egymást. Felszólítottak, hogy a kellemetlenségek elkerülése végett a sapkáról vegyem le a magyar koronát, és minél előbb tűzzük ki a jugoszláv vagy a vörös zászlót(...) Megnyugodtunk, mert hiszen tényleg még csak nem is hallottuk, hogy valami legcsekélyebb is történt volna a rendezavarás terén.”

Ilyen békés, szinte idillikus volt a találkozás a felszabadítókkal. Mi történt, hogy a szinte spontán örömteli fogadtatás után egyszer csak elkezdték szedni és kínozni, majd eltüntetni az embereket? Hát ha ez a Maros MÁV tisztviselő meg a többi gombosi meg a többi vajdasági magyar helység magyar lakója csakugyan bűnös volt, akkor azt így kellett megvizsgálni, mint Gomboson? S akik akkor ilyen módon eltűntek, azok között hány lehetett a csakugyan bűnös, és hány az ártatlan!

A gombosi névsor

Loboda Tibor szabadkai lakos 1991. január 28. keltezéssel levélben értesített arról, hogy több gombosi személlyel folytatott beszélgetés után többedmagával az alábbi névsort állították össze az áldozatokról.

*Dr. Tiller-Timár Ferenc, a Szabadkán kivég-
zett gombosi író-újságíró*

1. Timár (azelőtt Tiller) Ferenc, Gomboson született 1911-ben, 1929-ben Szabadkára került a Naplóhoz újságírónak, s ott élt haláláig, ott is tűnt el.

2. Hecskó Tamást 1945 elején vitték el, nem a többiekkel novemberben.
A novemberi áldozatok:

1. Timer János víztársulati hivatalnok, 2. Farkas István cipész, 3. Komáromi István kereskedő, 4. Maros János MÁV forgalmista, 5. Menráth Lajos kendergyári hivatalnok, 6. Nemes Gáspár földműves, 7. Nemes Pál szabó, 8. Kovács János községi hivatalnok, 9. György Antal községi hivatalnok, 10. Pehlter Károly pék, 11. Ádám József vendéglős, 12. Lovász Károly földműves, 13. Nemes István kovács, 14. Neisz Ferenc gépész, 15. Lovász János rendőr, 16. Sörfőző Imre kendergyár-tulajdonos.

